

Jitka Močičková*

**HISTORICKÝ ATLAS REVOLUČNÍHO Hnutí –
HISTORICKOKARTOGRAFICKÉ DÍLO
JAKO NÁSTROJ POLITICKÉ PROPAGANDY
V ČESKOSLOVENSKU 50. LET 20. STOLETÍ**

HISTORICAL ATLAS OF THE REVOLUTIONARY MOVEMENT
– HISTORICAL CARTOGRAPHIC WORKS AS TOOLS
OF POLITICAL PROPAGANDA IN 1950S CZECHOSLOVAKIA

Keywords

Czechoslovakia
historical atlases
propaganda
communism
history of cartography

Abstract

Until now, the use of cartographic and historical cartographic works as tools of political propaganda has received very little attention in the Czech context. The submitted study aims to introduce readers to the issue of historical atlases as propaganda, present the most important historical periods in which such works were produced, and in particular give an analysis and evaluation of the most important work of this type of Czechoslovak origin – *Historický atlas revolučního hnutí/The Historical Atlas of the Revolutionary Movement* (Prague, 1956 and 1959) – to demonstrate the methods by which historical atlases can be used for ideological purposes. Also looked at are the sources it was inspired by, contemporary reception of the work and its use in later academic literature.

* Mgr. Jitka Močičková, Historický ústav AV ČR, v. v. i., Prosecká 76, 190 00 Praha 9.
E mail: jitka.mocickova@gmail.com. – *Obrazové ukázky z Historického atlasu revolučního hnutí* nebylo možné, s ohledem na znění Autorského zákona č. 120/2001 Sb., publikovat. – Studie byla zpracována v rámci řešení a s finanční podporou projektu NAKI II Český historický atlas, č. DG 16P02H010.

Úvod

Politická propaganda jako cílená interpretace faktů za účelem získání nebo udržení a upevnění politické moci je téma neustále aktuální, neboť s pádem jednotlivých režimů a státních zřízení nemizí, ale modifikuje se a určitým způsobem pokračuje dál. Mění se mnohdy její cíle, nicméně způsoby, jakými působit a ovlivňovat mínění většího okruhu lidí, jsou stále podobné a – nutno říci – stále vysoce účinné.¹

Kartografie má v oblasti propagandy své nezastupitelné místo a byla s ní vždy úzce spjata. Mapy graficky znázorňují a tudíž i symbolizují stát, vydávání národních atlasů mělo a má nepopiratelný význam pro sebevědomí jednotlivých národů. Pomocí map je možné představit geopolitickou situaci určitého území nebo státu dle představ autora mapy nebo jejího zadavatele – např. nárokovat určité území nebo ospravedlnit jeho neoprávněný zábor, dle potřeby zdůraznit celistvost a sílu státu nebo naopak jeho křehkost a ohrožení nejrůznějšího druhu, bagatelizovat vojenské neúspěchy atd. Těchto možností bylo v průběhu dějin hojně využíváno, nejvíce bezpochyby v nejrůznějších typech diktatur a totalitních režimů. Také pro propagandistické kartografické dokumenty platí výše zmíněné – metody pro jejich využívání jako nástroje k upevňování moci se taktéž v průběhu času prakticky nezměnily.

Významné místo mezi propagandistickými kartografickými díly zaujímají historickokartografické dokumenty. Jedním z jejich nejzajímavějších typů, na kterých lze dobře sledovat ideologické proměny společnosti, jsou historické (neboli dějepisné) atlasy. Právě ony se totiž dostávaly k širokým vrstvám veřejnosti, zpravidla už na základních školách během výuky dějepisu, a mohly tak dlouhodobě působit na formování ideového a hodnotového světa, názorů a postojů svých uživatelů. Ideologický podtext v dějepisných atlasech lze zaznamenat už v atlasech 19. století, asi nejvýraznější a nejznámější jsou propagandou zásadně poznamenaná atlasová díla z období Výmarské republiky nebo nacistického Německa. Velice plodnou půdu pro tento typ dokumentů přinesly následně také komunistické režimy jednotlivých zemí.²

---

¹ Tématem propagandy v českém/československém prostředí se zabývali např. autoři sborníků *Propaganda, (Selbst-)Zensur, Sensation. Grenzen von Presse- und Wissenschaftsfreiheit in Deutschland und Tschechien seit 1871*, hg. Michal Anděl – Detlef Brandes – Alfons Labisch – Jiří Pešek – Thomas Ruzicka, Essen 2005; *Informační boj o Československo/v Československu (1945–1989)*, red. Jaroslav Pažout, Praha – Liberec 2014; Eduard KUBŮ – Jiří ŠOUŠA, T. G. Masaryk a jeho c. k. protivníci. *Československá zahraniční akce ženevského období v zápase s rakousko-uherskou diplomacií, zpravodajskými službami a propagandou (1915–1916)*, Praha 2015; Jaroslav ANDĚL, *Plakát v souboji ideologií 1914–2014*, Praha 2014. Obecně se tématu propagandy věnuje např. Karolína HONSOVÁ, *Propaganda – představení fenoménu* (<http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/propaganda-predstaveni-fenomenu/>). Zde i odkazy na další literaturu.

² K nacistickým a komunistickým propagandistickým atlasům blíže v kap. „Zahraněční produkce historických propagandistických atlasů“.

Mnohá převážně textová propagandistická díla české i zahraniční provenience, zejména z období nacistické a komunistické diktatury, jsou veřejnosti dobře známa a reflektována rovněž v odborné i populárně naučné literatuře. O poznání méně pozornosti bylo dosud věnováno kartografickým nebo historickokartografickým dílům s ideologickým zaměřením. Tato problematika je předmětem studia odborné veřejnosti relativně krátce a prozatím je plošně nedostatečně zpracovaná – nejvíce zpracovaná je bezpochyby problematika kartografických děl z období nacistického režimu. Čerpat lze především ze zahraniční literatury,³ v českém prostředí se tomuto tématu výraznější pozornosti dosud nedostalo.

Předkládaná studie se pokusí nejprve stručně seznámit čtenáře s problematikou historických atlasů ovlivněných politickou propagandou. Budou sledována a srovnána nejvýznamnější historická období a režimy, ve kterých díla tohoto typu v největší míře vznikala. Hlavním cílem článku je však ukázat na základě rozboru konkrétního díla z československé produkce – **Historického atlasu revolučního hnutí**

---

³ Obecněji se propagandistickým kartografickým dokumentům věnují např.: Kirk ALLISON, *Geographie im Deutschen Faschismus. Die Kartographie als Instrument der Ideologie*, in: *Wissenschaften und Musik unter dem Einfluss einer sich ändernden Geisteshaltung. Referate des 2. Bochumer Symposiums der Gesellschaft zur Förderung der Religion-Umwelt-Forschung*, 2.–5. Mai 1991. *Abhandlungen zur Geschichte der Geowissenschaften und Religion-Umwelt-Forschung*, Bd. 7, hg. M. Büttner, Bochum 1992, s. 119–137; Christina BÖTTCHER, „Ins Gehirn der Massen kriechen“ – Standortgebundenheit und Quellenwert von Propagandakarten, in: *Die visuelle Dimension des Historischen. Hans-Jürgen Pandel zum 60. Geburtstag*, hg. G. Schneider, Schwalbach/Ts. 2002, s. 124–141; Irmgard HANTSCHE, *Geschichtskarten – Ein Medium zwischen Objektivität und tendenziöser Beeinflussung*, in: *Geschichtsunterricht im vereinten Deutschland. Auf der Suche nach Neuorientierung. Erweiterte Dokumentation der Tagung Geschichtsunterricht in Deutschland*, 22.–25. Oktober 1990, Bonn, Düsseldorf, hg. Hans Süßmuth, Baden-Baden 1991, s. 257–273; Guntram Henrik HERB, *Under the map of Germany. Nationalism and propaganda 1918–1945*, London – New York 1997; Mark MONMONIER, *Proč mapy lžou*, Praha 2000. – Výběrová základní literatura k tématu historických atlasů, v níž jsou zohledněna rovněž díla s ideologickým podtextem: Jeremy BLACK, *Historiographical review. Historical atlases*, *The Historical Journal* 37, 1994, č. 3, s. 643–667; TÝŽ, *Maps and history. Constructing images of the past*, New Haven – London 1997; Patrick LEHN, *Deutschlandbilder. Historische Schulatlanten zwischen 1871 und 1990. Ein Handbuch*, Köln – Weimar – Wien 2008; Sylvia SCHRAUT, *Kartierte Nationalgeschichte. Geschichtsatlanten im internationalen Vergleich 1860–1960*, Frankfurt – New York 2011; Armin WOLF, *Das Bild der europäischen Geschichte in Geschichtsatlanten verschiedener Länder*, *Internationales Jahrbuch für Geschichts- und Geographieunterricht* 13, 1970/71, s. 64–101; TÝŽ, *What can the history of historical atlases teach? Some lessons from a century of Putzger's „historischer Schul-Atlas“*, *Cartographica* 28, 1991, č. 2, s. 21–37. V uvedených pracích jsou odkazy na další související literaturu k tématu.

– obecné i specifické rysy propagandistických dějepisných atlasů.⁴ Tento tematicky zaměřený atlas, který vznikl v druhé polovině 50. let 20. století, byl zvolen záměrně z toho důvodu, že ze všech českých (československých) dějepisných atlasů vzniklých od počátků, tj. 2. poloviny 19. století, až do roku 1989, vykazuje nejvíce rysů charakteristických pro propagandistická historickokartografická díla.⁵ Sledovány budou jeho inspirační zdroje, obsah a tematické zaměření, způsoby kartografického znázornění, soudobá recepce díla i jeho využití v pozdější odborné literatuře.

Kartografické dokumenty a propaganda

Kombinace textu a mapy může i v případě ideologicky pokřiveného obsahu působit díky své zdánlivé exaktnosti kartografického znázornění velice věrohodně a přesvědčivě, zvláště tehdy, pokud je dokument navíc doplněn grafy a tabulkami se statistickými údaji. Právě mapám, tabulkám, grafům apod. je většinovou společností zpravidla propůjčováno mnohem více důvěry než samotnému textu. Ideologický podtext a záměrná manipulace s informacemi jsou tak často pro čtenáře mnohem méně postřehnutelné.⁶ Pro zjištění, zda a do jaké míry je nebo bylo kartografické (v tomto případě historickokartografické) dílo součástí propagandy, je proto třeba analyzovat všechny jeho složky – mapu/y, text a případně rovněž zmíněný doprovodný aparát (tabulky, grafy, nejrůznější schémata apod.). Zaměřme se však nyní na mapovou část, respektive na její specifické prvky, a některé typické způsoby, jakými do nich

---

⁴ Historický atlas revolučního hnutí, red. František Desiderius Pór a kol., Praha 1956 a 1959 (Dodatky). V dalším textu se čísla map a stránkové údaje bez specifikace publikace vztahují k tomuto atlasovému dílu. V případě Dodatků bude vždy citace uvedena jako „Dodatky, ...“.

⁵ Základní informace k tématu českých (československých) historických atlasů Ludvík MUCHA, České historické atlasy, Sborník Československé společnosti zeměpisné 66, 1961, č. 3, s. 239–251. Článek je však aktuální pouze k datu svého vzniku, tj. do roku 1961. Českým historickým atlasům v 19. století se podrobněji věnuje Jitka MOČIČKOVÁ, Dějepisné atlasy v Čechách, součást evropské atlasové kartografie 19. století, in: Z dějin geodézie a kartografie 18, 2016, v tisku.

⁶ V tomto smyslu se vyjadřuje ve své knize také Mark Monmonier: „... Koneckonců každý z nás je obeznámen se slovní lží, ať už ohavnou nebo pouze milosrdnou, a je si vědom toho, jak lze manipulovat se slovy. Učíme žáky ve školách, aby byli obezřetnými spotřebiteli informací, aby četli i drobné poznámky a dokázali si všimnout skrytého významu mezi řádky. Také veřejnost přistupuje s rezervou k profesím v reklamě, právu, marketinku, politice, vztahům s veřejností, literatuře a dalším, které vyžadují dovednosti v manipulaci se slovy. Tradiční vzdělání ve sféře využití map a diagramů je však pouze omezené a nevyrovnané. V důsledku toho je celá řada jinak vzdělaných lidí graficky a zejména kartograficky negramotná. Mapy, podobně jako čísla, se stávají často tajemným obrazem, jemuž je vlastní přehnaný respekt a přisuzována přemrštěná věrohodnost...“ (M. MONMONIER, Proč mapy lžou (jako pozn. 3), s. 3).

mohl být ideologický obsah zakomponován. Jedná se např. o název mapy, použité barvy, mapové znaky, názvy použité v mapách nebo legendu.⁷

Již samotný **název mapy** často vypovídá mnohé – pro období, vůči kterým se dílo nejostřeji vymezuje (často je tímto obdobím předchozí státní zřízení) jsou používány zpravidla negativní názvy poukazující například na špatné životní podmínky obyvatelstva, špatný stav ekonomiky (oblíbenou součástí názvů jsou termíny jako např. *zhoršení, pokles, krize* apod.), politickou nestabilitu (např. termíny *chaos, krize*), apod. Pro aktuální situaci jsou naopak v názvech hojně používány výrazy jako *nárůst, zlepšení, případně vítězství* apod.

Propagandistické mapy často využívají psychologického působení **barev**, které jsou v nich použity, pro znázornění určitých kontrastních jevů – např. bílá jako barva symbolizující nevinnost a bezbrannost, v opozici k ní červená značí krvelačnost, bojechtivost a touhu po moci, případně černá jako symbol smrti a zmaru. Dalších významů nabývají barvy například jako tradiční označení různých mocenských táborů – např. červená pro komunisty, modrá pro nekomunisty, černá pro nacisty (fašisty).

Dalším specifickým prvkem map, který výrazně ovlivňuje celkové působení mapy na čtenáře, jsou **mapové znaky**. V propagandistických kartografických dokumentech se lze často vedle obvyklých šipek, bodů, linií apod. v hojné míře setkat se znaky v podobě bomb, křížů, plamenů (značících např. ohniska povstání nebo nepokojů), palných zbraní (ozbrojené střety, střelba do lidu apod.), rudých hvězd (specifikum atlasů z komunistické produkce), zaťatých pěstí apod. Tyto znaky rovněž přispívají k psychologickému umocnění důležitosti nebo naléhavosti znázorněné situace.

Názvy použité v mapách v sobě skrývají z hlediska propagandistického využití rovněž velký potenciál. Dobře patrné je to např. při uvádění názvů sídel určitého státu, na které si jiný stát činí územní nároky. Jako příklad může posloužit oblast Alsaska-Lotrinska. Německé propagandistické mapy z 20. a 30. let 20. století pro města z této oblasti zpravidla užívají výlučně německých názvů, přestože se po porážce Německa v první světové válce stalo toto území opět součástí Francie.

Mapové legendy jsou dalším místem, kde lze najít silný vliv politické ideologie. Pojmenování jednotlivých mapových znaků může být u propagandistických map často velmi expresivní. Lze se setkat i s případy, kdy stejný jev je u dvou různých aktérů popsán v legendě zcela odlišně. Také způsob řazení mapových znaků může být ovlivněn snahou zdůraznit pozici určitého státu, který je v legendě uveden na předním místě bez ohledu na význam nebo abecední pořadí (např. německé ko-

---

⁷ Literatura k tématu je evidována v pozn. 3, čerpáno bylo především z M. MONMONIER, Proč mapy lžou (jako pozn. 3), zvl. s. 5–26, 95–121, 183–196 a z J. BLACK, Maps and history (jako pozn. 3), zvl. s. 123–126, 149–160.

lonie, které byly v legendách některých německých map uváděny na prvním místě před všemi ostatními).

Uvedený výčet mapových prvků a jejich možného propagandistického využití je nutně pouze výběrový a jeho cílem bylo především naznačit a zdůraznit potenciál kartografických dokumentů jako velice účinného nástroje pro ideologické zneužití. Obecně lze konstatovat, že v kartografických dokumentech lze zřetelněji než v textu zvýraznit skutečnosti, které jsou pro politickou propagandu žádoucí (ať už v negativním nebo pozitivním smyslu), a zároveň zcela potlačit nebo učinit zdánlivě bezvýznamnými události nebo jevy, které je třeba zamlčet nebo minimálně marginalizovat. Velmi důležitá je rovněž instituce nepřítele, jehož hrozba a síla bývá záměrně zveličována, aby byl vyvolán dojem, že je žádoucí proti němu v zájmu zachování míru aktivně vystupovat.

Zahraniční produkce historických propagandistických atlasů

Jak již bylo naznačeno v úvodu, největší množství dějepisných propagandistických atlasů spatřilo světlo světa v období nejrůznějších typů totalitních režimů. Nejtypičtějším příkladem je produkce německých atlasů z nacistické éry i období Výmarské republiky a rovněž atlasů vytvořených v zemích s komunistickým režimem, přičemž platí, že sovětská produkce výrazně ovlivnila díla vzniklá následně v ostatních komunistických zemích. Historickokartografická atlasová díla vykazující známky propagandy, která se pomocí záměrného zkreslování skutečností snažila ovlivnit širší veřejnost, však nelze v žádném případě spojovat pouze s totalitními režimy, neboť se vyskytují i v ostatních státech. Jejich počet je však výrazně nižší.⁸

Přestože se dá předpokládat, že cíle, tematické zaměření i mnohé další rysy různých typů propagandistických atlasových děl (např. nacistické, komunistické nebo antikomunistické atlasy) budou odlišné, použité metody a funkční mechanismy jsou v zásadě stejné. Pro základní představu o společných, rozdílných i specifických rysech těchto atlasů budou tedy v této kapitole stručně charakterizována a porovnána díla z období nacistického režimu a komunismu.

Dějepisné atlasy z období nacistického Německa. Německé nacistické historické atlasy zcela kopírují ideologické, geopolitické a rasové názory vedení státu. Nástup výrazně ideologicky pokřiveného náhledu na historii, který se odráží také v oblasti historických map, je však třeba zasadit již do období Výmarské republiky – příkladem je vydání velice známého a tou dobou už přes půlstoletí vycházejícího *Putzgerova atlasu* z roku 1931, do kterého byly nově přidány mapy s ideologickým

---

⁸ Např. antikomunistický Iwo C. POGONOWSKI, Poland. Historical atlas, New York 1987; J. BLACK, Maps and history (jako pozn. 3), s. 160–165.

podtextem. Jako příklady nacistických německých historických atlasů lze jmenovat *Atlas zur deutschen Geschichte der Jahre 1914 bis 1933* nacistického intelektuála Johanna von Leerse a Konrada Frenzela (1934), Pudelkův a Ziegfeldův *Kleiner deutscher Geschichtsatlas* (1937) nebo *Neuer deutscher Geschichts- und Kulturatlas* (1934).⁹

Hlavními protagonisty těchto atlasů jsou Němci, kteří jsou podáváni jako statečný a neohrožený národ, nositelé kultury a dlouhodobí ochránci Evropy před nebezpečím z Východu. Pozornost je věnována vítězným bitvám v průběhu německé historie. V období 1. světové války se atlasy také zaměřují na vítězné bitvy, o to nepochopitelnější se pak jeví výsledná porážka Německa, která byla vykládána jako zrada, nikoliv selhání německé armády. Versailleská smlouva a z ní vyplývající územní ztráty a válečné reparace je v nacistickém chápání historie vnímána jako největší potupa a křivda, kterou je třeba napravit. Současná „slabost“ Německa je dávana do kontrastu s masivním zbrojením ostatních států připravujících válku. Jako úhlavní nepřátelé všeho německého jsou vyliční Židé a komunisté, jejichž moc a vliv jsou záměrně přeceňovány. Množství národnostních map znázorňuje oblasti s německými menšinami, které jsou podávány jako utiskované a je požadováno jejich „právo na sebeurčení“. V souvislosti s tím jsou v mapách navíc nezřídka pomoci důsledného používání německých názvů pro oblasti, které v blízké i vzdálenější minulosti náležely Německu, nárokovány snahy o jejich opětovné připojení. Pozornost je věnována historii NSDAP, po nástupu Hitlera k moci je zdůrazňován hospodářský, politický i kulturní vzestup země.¹⁰

Pro přesnější představu o obsahu a ideologickém náboji nacistických dějepisných atlasů byl pro účely této studie vybrán jeden z jejich nejtypičtějších představitelů – Leersův a Frenzelův **Atlas zur deutschen Geschichte der Jahre 1914 bis 1933** z roku 1934, který bude na následujících řádkách podrobněji představen. Příručku pro školní potřeby k nejnovějším dějinám, tedy jasně ohraničenému dvacetiletému období, ve kterém prošlo Německo zásadními zvraty, začínají autoři příznačně citací z Hitlerova díla *Mein Kampf*. Již na úvodní straně je „malé a okleštěné“ Německo znázorňováno jako ohrožený stát, a to dokonce rovněž ze strany Česko-

---

⁹ Vydání Putzgerova atlasu z roku 1931 – F. W. Putzgers Historischer Schul-Atlas. Grosse Ausgabe, hg. Max Pehle – Hans Silberborth, Bielefeld – Leipzig 1931. Nacistické atlasy: Johann von LEERS – Konrad FRENZEL, Atlas zur deutschen Geschichte der Jahre 1914 bis 1933, Bielefeld – Leipzig 1934; Alfred PUDELKO – A. Hillen ZIEGFELD, Kleiner deutscher Geschichtsatlas, Berlin 1937; Neuer deutscher Geschichts- und Kulturatlas, hg. Fritz Eberhardt, Leipzig 1934.

¹⁰ Přehledné shrnutí a zhodnocení nacistických atlasů přináší především J. BLACK, Maps and history (jako pozn. 3), s. 123–126. Obširněji se konkrétním (avšak pouze školním) atlasům věnuje P. LEHN, Deutschlandbilder (jako pozn. 3), s. 223–314.

slovenska.¹¹ Největší část atlasu je věnována událostem první světové války, znázorněny jsou nejen bitvy, ale rovněž např. ztráty na životech a s nimi související vojenské hřbitovy apod. Válečné události uzavírá mapový list „*Der Dolchstoss*“ („Rána dýkou“). Je zcela v souladu s dobovou propagandou, která sváděla neúspěch a porážku Německa za první světové války na zradu neloajálních, především levicových sil na domácí frontě (zejména německá sociální demokracie) a znázorňováním německého vojska jako „v poli neporaženého“ („*unbesiegte Heer*“) zbavovala odpovědnosti za vinu německé vojenské velení. Velice rozšířená a hojně živená legenda, která útočila proti cílům listopadové revoluce v Německu, Versailleské smlouvě, levicovým stranám a rovněž proti Výmarské ústavě, byla oblíbeným propagandistickým a agitačním prostředkem německých nacionalistů a národních socialistů v období Výmarské republiky. Otázky příměří a podmínek „potupného míru“ jsou zpracovány na následujících mapových stránkách, doprovodné tabulky své uživatele – žáky – informovaly o ztrátách, které Německo po válce utrpělo, ať už územních, koloniálních nebo hospodářských. Dojem mělo umocnit vyčíslení válečných reparací, které mělo Německo zaplatit, a rovněž výpočet zničených německých zbraní.

Na mapě „*Deutschland verpflichtet sich*“ („Německo se zavazuje“) jsou znázorněny mimo jiné „oblasti uloupené bez lidového hlasování“ („*ohne Volksabstimmung geraubte Territorien*“), vyznačena je také hranice německé jazykové a kulturní oblasti („*deutscher Sprach- und Kulturboden*“). Legenda nese výmluvný nadpis „*Das Blutende Reich*“ („Krvácející říše“), který symbolicky poukazuje na červenou barvou znázorněné odstoupené oblasti. Na „nesmyslné posunutí hranic“ následkem Versailleské smlouvy upozorňuje několik dalších map, o nichž si lze vytvořit představu již jen dle jejich názvů – např. „*Naturwidrige Flussgrenze an der Weichsel*“ („Nepřirozená říční hranice na Visle“). Pozici Německa jako zotročeného státu podřízeného vůli jiných mocností znázorňuje mapová stránka nazvaná „*Versklavung*“ („Zotročení“). Jako další velké téma následuje problematika „židovského nebezpečí“. Mapový list „*Ausbreitung der Juden*“ („Rozšíření Židů“) se věnuje putování Židů v Evropě, jejich rozšíření ve střední Evropě, dále je sledován počet židovského obyvatelstva ve světě a rovněž způsob nabytí převahy Židů v obchodním životě (na příkladu Lipska). Jako původní oblast židovské migrace v Evropě je na mapě vyznačeno území mezi Polskem a Ruskem, přes které je napsán červený název „*Judengraben*“ („Židovský příkop“). Z ní pak jsou výraznými červenými šipkami naznačeny směry rozšíření Židů do celé Evropy. Autoři atlasu přinášeli také další „důkazy“ o „požidovšťování“ („*Verjudung*“) Německa – např. pomocí tabulek a diagramů bylo poukazováno na to, že počet Židů v určitých povoláních je výrazně vyšší než jejich procentuální zastoupení v rámci německé populace a bylo dokonce znázorněno, jak

¹¹ Dvě vyobrazení jsou věnována údajným francouzským a československým plánům na dělení německé říše.

by to mělo být „správně“. Kromě Židů byli dalšími deklarovanými úhlavními nepřáteli a zdrojem ohrožení komunisté.

Není divu, že po takto autory zcela záměrně vykresleném a vygradovaném vývoji vyznělo období Výmarské republiky jako jeden velký chaos, což je rovněž název mapy, která toto období uzavírá. Tím se i symbolicky otevírá možnost pro nástup nové a lepší éry ztělesněné Adolfem Hitlerem. Velká pozornost je věnována dějinám NSDAP. Rozšíření národního socialismu a podobných hnutí je mapováno i v rámci Evropy. Z hlediska úspěchů Hitlerovy politiky jsou sledovány zákroky proti „vnitřnímu nepříteli“, prudký pokles nezaměstnanosti v Německu po nástupu nacistu je dáván do kontrastu s dřívější kritickou situací. Emoce a pocit ekonomické tragédie měla u čtenářů vyvolat mapa „*Ostland in Not*“ („Východ v nouzi“), na které byla znázorněna „východoněmecká hospodářská oblast“ před a po Versailleské smlouvě. Předchozí čilý obchodní ruch byl v druhé mapě nahrazen rozsáhlými „pustými oblastmi“ znázorněnými kříži, které měly poukázat na přetržení hospodářské kontinuity v oblasti v důsledku územních ustanovení vyplývajících z Versailleské smlouvy.

Dalším vděčným tématem jsou národnostní menšiny v jednotlivých státech, problematika je posléze zúžena pouze na německé menšiny a jejich útlak a nulové právo na sebeurčení. I v roce 1933 je Německo vnímáno jako „obklíčené“ a ohrožené vojenskými dohodami a pakty ostatních evropských států. Velice výmluvná mapa věnovaná branné výchově mládeže („*militärische Jugendausbildung mit der Waffe*“) v jednotlivých evropských státech znázorňuje státy s údajným „povinným“ vyučováním (označeny červeně¹²) a státy s „dobrovolnou“ brannou výchovou (světle červeně). Zcela bílé zůstává pouze Německo a Rakousko, ve kterých dle autorů žádná branná výchova být nesměla („*keine Ausbildung mit der Waffe*“). V mapě bylo zcela plánovaně využito psychologického působení barev, kdy bílá značí bezbrannost a nevinnost a červená její opak. Další mapové stránky se opět zabývají vojenskou slabostí a ohrožením Německa, pozornost je věnována opevnění v sousedních státech a jejich vojenské síle. Závěrečná část atlasu je zcela vážně věnována otázce, který stát nese odpovědnost za první světovou válku (odpověď samozřejmě nemohla znít jinak než státy Dohody) a zda Německo skutečně ohrozilo mír. Pomyslnou tečku za celým atlasem tvoří závěrečné ujištění, že „přes 40,5 milionu Němců stojí bezvýhradně za politikou Vůdce“.¹³

Dějepisné atlasy z období komunismu. Také komunistické historické atlasy v sobě odrážejí dobovou mentalitu a státní ideologii. Oproti německým atlasům z éry

¹² Mezi tyto státy je zařazena rovněž ČSR, u které se vyskytuje poznámka „*Kinder und Jugend*“ (děti a mládež), např. v případě Francie a SSSR je uvedena poznámka „*Kinder und Jugend auch weibliche*“ (děti a mládež, rovněž ženského pohlaví).

¹³ Zhodnocení atlasu vychází především z výsledků bádání Patrika Lehna (P. LEHN, *Deutschlandbilder* (jako pozn. 3), s. 280–286); dále J. BLACK, *Maps and history* (jako pozn. 3), s. 124.

národního socialismu, ve kterých hlavní roli sehrává logicky německý národ, je v atlasech z komunistické produkce patrná jasná snaha nahlížet celé světové dějiny z pohledu marxistické filozofie. Z tohoto důvodu byla také cíleně vybírána témata z dějin, především v podobě konfliktů, na kterých šlo dobře demonstrovat třídní boj a útlak chudších vrstev obyvatelstva. Přehnaný důraz je zpravidla kladen na vývoj dělnického hnutí, sledovány jsou boje za nezávislost a velmi často také hospodářský a sociální vývoj. Ostrá kritika kapitalismu a imperialismu je v protikladu s oslavou socialismu, ve 20. století je hlavním hrdinou Sovětský svaz a dále samozřejmě ostatní komunistické nebo socialistické státy. Události, které nebyly pro vládnoucí režim a jeho historii příznivé, byly v atlasech často překrucovány, zamlžovány nebo zcela vynechány.

V Sovětském svazu vznikly první historické atlasy již před druhou světovou válkou (např. *Russkij istoričeskij atlas* Konstantina Kudrjašova (1928)¹⁴), období „studené války“ pak přineslo doslova boom ve vytváření a produkci vlastních historických atlasů v mnoha dalších zemích Východního bloku, např. albánský *Atlas i historise se kohes se mesme* (1963), jugoslávský *Povijesni atlas* (1971), maďarský *Történelmi atlasz* (1961), v NDR pak dvousvazkový *Atlas zur Geschichte* (1981–1982), polské dílo *Atlas historiczny Polski* (1967) a rumunský *Atlas istoric* (1971). Příklady atlasů z československé produkce budou představeny v následující kapitole. Ze sovětských prací je třeba z období po 2. světové válce zmínit *Atlas istorii SSSR I–II* (1951), podobné zajímavé atlasové počiny z mimoevropské oblasti lze najít např. také v Arménii nebo Gruzii.¹⁵ Díky těmto dílům se začala kartograficky zpracovávat zcela nová témata z národních dějin, v zahraničí často vůbec nereflektovaná. Díla se vzájemně inspirovala, zásadní vliv sovětských děl je však jasně patrný. Míra propagandy je v těchto dílech proměnlivá, závisí na autorech i místě a době jejich vzniku.

Typickým rysem kartografického znázornění u komunistických dějepisných atlasů je hojné využívání barev a jejich psychologického působení, např. červená barva pro události a aktivity spojené s dělnickým hnutím, socialismem a komunismem. Jako mapové znaky pro povstání, lidová hnutí, ohniska nepokojů, komu-

---

¹⁴ Konstantin V. KUDRJAŠOV, *Russkij istoričeskij atlas*, Moskva – Leningrad 1928.

¹⁵ **Albánie** – *Atlas i historise se kohes se mesme*, Tiranë 1963; **Jugoslávie** – Zvonimir DUGAČKI, *Povijesni atlas*, Zagreb 1971; **Maďarsko** – *Történelmi atlasz*, ed. Maria Csatóry, Budapest 1961; **NDR** – *Atlas zur Geschichte I–II*, hg. Lothar Berthold, Gotha 1981–1982; **Polsko** – *Atlas historiczny Polski*, ed. Władysław Czapliński – Tadeusz Ładogórski, Warszawa 1967; **Rumunsko** – *Atlas istoric*, ed. Stefan Pascu, București 1971; **SSSR** – např. *Atlas istorii SSSR I–II*, Moskva 1951.

nistické sjezdy apod. jsou často používány např. hvězdy, prapory nebo sevřená pěst.¹⁶

Situace v Československu po nástupu komunismu a vydání Historického atlasu revolučního hnutí

V českém (československém) prostředí došlo v souvislosti s nastíněnou problematikou k zásadnímu přelomu po skončení druhé světové války. Po komunistickém převratu se ideologické smýšlení společnosti začalo zásadně proměňovat. Převratné změny v oblasti československé historiografie se odrazily i v dějepisné atlasové tvorbě. Ta se nově začala orientovat na sovětskou produkci, ze které čerpala inspiraci, stejně jako ostatní státy Východního bloku. Z hlediska obsahu se více zaměřila na problematiku revolučního hnutí, dějin socialismu a komunistického hnutí a vybraná témata z národní historie – velký důraz byl kladen např. na husitství a vývoj dělnického hnutí v Čechách. Posun je možné zaznamenat také z hlediska časového – stále větší množství map se zabývá dějinami 20. století a v rámci nich nejnovějšími dějinami. Z hlediska geografického záběru přinášejí atlasy věnované světovým dějinám více informací o dějinách střední a východní Evropy, pozornost je rovněž zaměřena k novější mimoevropské historii (Afrika, Asie, Amerika, koloniální dějiny apod.).

Československým představitelem tohoto typu atlasu se stal vůbec první poválečný počín v oblasti atlasové historické kartografie – objemné a vysoce tendenční dílo, které vydala Ústřední správa geodesie a kartografie v květnu 1956 pod názvem **Historický atlas revolučního hnutí**.¹⁷ Přestože byla v období komunismu vytvořena další desítky dějepisných atlasů (školní, vědecké i díla určená pro širší veřejnost), toto dílo nemá z hlediska míry propagandy, která je v ní obsažena, v celých dějinách československé historickokartografické tvorby obdoby. Termín vydání atlasu korespondoval s oslavami 35. výročí založení komunistické strany v Československu. Úlohou šéfredaktora byl pověřen František Desiderius Pór, jeden ze zakladatelů a ústředních postav Ústavu dějin KSČ v tomto období, který i později v období 60. let 20. století zastával rigidně stalinistický přístup k minulosti. Redakční kolektiv dále

---

¹⁶ K historickým atlasům vydávaným v komunistických zemích existuje o poznání méně literatury než k obdobným dílům z německé nacistické produkce, která byla i jsou zpravidla hlavním tématem odborných studií zpracovávajících problematiku propagandistických map a atlasů. K dějepisným atlasům z komunistického prostředí (rovněž z mimoevropské oblasti) přináší souhrnnější informace J. BLACK, *Maps and history* (jako pozn. 3), s. 149–160.

¹⁷ Jako pozn. 4. Atlas je dle úvodního slova autorů chápán jako dílo historickogeografické, z dnešního pohledu však spadá spíše do oblasti historické kartografie. – Atlasu věnuje stručně pozornost J. BLACK, *Maps and history* (jako pozn. 3), s. 152.

tvořili František Burian, Karel Marek a historik Koloman Gajan.¹⁸ Na atlasu se podílel široký okruh dalších spolupracovníků, mimo jiné rovněž historiků ze spřátelených zemí – Sovětského svazu, Maďarska a NDR.

Na československý historickokartografický trh tedy poprvé přišel relativně úzce tematicky zaměřený atlas nesoucí v sobě poprvé v dějinách českých dějepisných atlasů zcela jasně patrné prvky politické propagandy. Dílo bylo výrazně inspirováno

---

¹⁸ **František Desiderius Pór** (1898–1980, Praha) – dlouholetý pracovník komunistické strany, který patřil již k předválečné generaci komunistů. V období druhé světové války byl nacisty perzekuován. Stál u zrodu Ústavu dějin KSČ, byl jmenován jeho organizačním tajemníkem. Spolu s ředitelem Jindřichem Veselým tvořil v první polovině 50. let 20. století poměrně dosti autoritativní vedení této instituce, přestože jeho odborná kvalifikace byla minimální. První kritika na jeho činnost se snesla již v roce 1956, od té doby jeho vliv postupně klesal. Již od roku 1961, kdy byl z postu ředitele uvolněn Jindřich Veselý, usilovalo vedení ústavu o Póruv definitivní odchod a penzionování. Po mnoha průtazích F. D. Pór v květnu 1965 nakonec odešel do důchodu. Na aktivity v oblasti historiografie však ani poté nerezignoval, ještě v roce 1965 a později roku 1969 veřejně kritizoval reformní historiky a jejich činnost. Srov. Vítězslav SOMMER, *Angažované dějepiscectví. Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970)*, Praha 2011, s. 62–63, 68, 172–173, 177, 308–309; základní biografické údaje převzaty z databáze Národních autorit NK ČR (http://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=0000_29263&local_base=AUT). – **František Burian** (1907–?) – pracovník Ústavu dějin KSČ, literatura z oboru; srov. databázi Národních autorit NK ČR (http://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000003424&local_base=AUT). – **Karel Marek** (1906–1987) – komunistický novinář, redaktor, básník, politická publicistika, překladatel z francouzštiny. Informace převzaty z databáze HÚ AV ČR Bibliografie dějin Českých zemí (<http://biblio.hiu.cas.cz/authorities/313880>). – **Prof. PhDr. Koloman Gajan, DrSc.** (vl. jménem Koloman Edelmann; 1918, Hamborek (dnes Brezovička) – 2011, Praha) – československý historik židovského původu. Maturoval v roce 1940 na židovském gymnáziu v Brně. Před hrozbou nástupu do transportu v roce 1942 ilegálně odešel na Slovensko, kde se pod falešným jménem Ján Gajan aktivně zapojil do protifašistického odboje a Slovenského národního povstání. V letech 1944–1945 byl vězněn v několika koncentračních táborech. Po 2. světové válce vstoupil do KSČ a vystudoval historii a romanistiku na FF UK v Praze, kde nadále působil jako pedagog. Zaměřoval se na moderní politické dějiny a dějiny dělnického hnutí. V době vzniku atlasu byl rovněž redaktorem Československého časopisu historického. V roce 1966 získal titul profesora. Za aktivní účast na reformních snahách v 60. letech byl roku 1969 vyloučen ze strany a následně mu byla znemožněna akademická dráha i publikační činnost. Na FF UK se vrátil po r. 1989, poté se zaměřoval mimo jiné na osobnost Tomáše Garrigua Masaryka, podílel se rovněž na obnovení Masarykovy společnosti. Srov. např. Petr PROKŠ, Prof. PhDr. Koloman Gajan, DrSc. (7. listopadu 1918 – 27. prosince 2011), *Moderní dějiny* 20, 2012, č. 1, s. 259; Památce profesora Kolomana Gajana (1918–2011), Praha 2012. Zajímavý rozhovor s Kolomanem Gajanem, ve kterém se věnuje i svému působení na FF UK v 50. letech, je zaznamenán na webových stránkách projektu Paměť národa (<http://www.pametnaroda.cz/story/gajan-koloman-1918-345>), další informace jsou dostupné rovněž na <http://www.mista.pametnaroda.cz/?id=213>. Gajanův nekrolog, jehož autorem je Leo Pavlát, je dostupný na <http://m.rozhlas.cz/nabozenstvi/zpravy/zprava/1012521>. Výběrová bibliografie Kolomana Gajana: Kristina REXOŤÁ, *Výběrová bibliografie Kolomana Gajana od roku 1997 (s doplňky od roku 1990)*, ČČH 110, 2012, s. 385–387.

sovětskými pracemi tohoto typu, část věnovaná dějinám Komunistické strany Sovětského svazu je dokonce pouze kompilací sovětských dějepisných map, jak vyplývá z úvodního slova autorů atlasu: „*Redakčnímu kolektivu poněkud ulehčily práci historicko geografické mapy a jiné materiály z dějin Sovětského svazu a jeho komunistické strany. V druhém dílu Historického atlasu revolučního hnutí mohli se proto autoři omezit na účelnou kompilaci sovětských historických map. Snažili se tím vytvořit novou, přehlednou a názornou studijní pomůcku pro toho, kdo u nás studuje dějiny Komunistické strany Sovětského svazu.*“.

Atlasové dílo je rozčleněno do čtyř sešitů: 1) Dějiny mezinárodního dělnického hnutí, 2) Dějiny Komunistické strany Sovětského svazu, 3) Dějiny Komunistické strany Československa a 4) Dějiny bojů za svobodu národů v koloniálních a závislých zemích. Pokrývá výběrově období od vrcholného středověku až do bezprostřední současnosti – historické změny a události zaznamenané v mapách sahají převážně k roku 1954, ojediněle i do doby o něco pozdější. Redakční uzávěrka mapové části byla dle tiráže atlasu v červenci 1954, textové části o rok později, tj. v červenci 1955.

Jednotlivým dílům předchází několikastránkový sešit, který obsahuje úvodní slovo a seznam všech vyobrazených map. Tematické části pak obsahují vždy samostatnou textovou část a mapové listy nebo dvojlisty, celek je vložen do červených desek se zlatým glóblem a pěticípou hvězdou. **Část textová**, která dohromady čítá 180 stran, nebyla autorským kolektivem koncipována jako souvislý výklad dějin, nýbrž pouze jako „vysvětlení a doplnění“, která není možné z map vyčíst. V některých případech jsou přímo v textu doplněny mapky.¹⁹ Ke každému dílu je rovněž uveden seznam literatury a pramenů, ze kterých autoři čerpali, a podrobný rejstřík historicko-geografických názvů. **Mapovou část** tvoří celkem 135 stran, z čehož 24 je věnováno mezinárodnímu dělnickému hnutí, 35 dějinám KSSS, největší část – 44 stran – dějinám KSČ a zbývajících 32 koloniálním dějinám. Doplnuje je 7 dodatkových přílohových map označených římskými čísly. Jednotlivá témata jsou zpracována v podobě jedné nebo více map.²⁰

Práce je především z hlediska kvality kartografického zpracování, ale také rozsahu pro československou oblast inovativní a bezprecedentní. Mezi konzultanty a spolupracovníky patřily rovněž významné osobnosti československé kartografie jako např. Jaromír Janka nebo Ondřej Roubík. V potaz je však třeba brát téměř dvacetileté období, které *Historický atlas revolučního hnutí* dělí od posledního vydaného

¹⁹ Např. s. 76 – mapky k revolučním bojům v letech 1848 a 1849 v Praze a na Slovensku; s. 97 – ohlas Mnichova v Evropě a ve světě.

²⁰ Pokud je mapa na ploše celé dvojstránky, je označena jako dvě mapové strany (např. mapa č. 73–74, a mnohé další).

českého (československého) dějepisného atlasu.²¹ Právě v tomto období, zejména pak po druhé světové válce, zaznamenala kartografie a její metody výrazný posun, který je patrný ve všech pracích tohoto typu na světě.²²

Dodatkový díl vyšel tři roky po vydání *Historického atlasu revolučního hnutí*, tj. v prosinci 1959, a byl koncipován jako doplnění a rozšíření některých již uveřejněných map o události z let 1955–1958, v některých případech do poloviny roku 1959.²³ Nacházejí se však zde rovněž mapy zcela nové (např. mapy č. 4. a 5. týkající se vývoje mezinárodního revolučního dělnického hnutí v letech 1955–1958). Na jeho zpracování se podílelo méně spolupracovníků než u původního díla (chybí např. Janka a Roubík), celkově obsahuje 42 stran textu a 16 mapových stran. Některé doplňkové mapy jsou zakomponovány přímo do textu. Odpovědným redaktorem byl historik Petr Cafourek.²⁴

Jak již bylo naznačeno, atlas se vyznačuje rozsáhlými a podrobnými citacemi použitých pramenů a literatury, jejich seznam je uveden vždy v příslušné textové části. Převažuje v nich literatura sovětská, případně levicově orientovaná. V jistém smyslu „kult osobností“ a nadřazenost vůdčích osobností komunistického hnutí v Rusku, potažmo v Sovětském svazu, lze sledovat rovněž zde – především ve čtvrté a rovněž v první části atlasu zastávají výsadní postavení Marxovy, Engelsovy, Leninovy a Stalinovy spisy, teprve po nich jsou ostatní autoři řazeni alfabetycky. Jako literatura a prameny, na které se atlas odkazuje, byla použita např. také díla Mao Ce-Tunga nebo Kim Ir-Sena.

Zásadní pozornost je věnována hospodářství, průmyslu a zemědělství, které byly chápány jako klíčové oblasti vykořisťování dělníků z důvodu kumulace kapitálu

---

²¹ V Československu vyšel poslední dějepisný atlas, který obsahoval celkem 52 map bez textového doprovodu, v roce 1938 (Jaroslav LAMEŠ, *Historický atlas pro střední a odborné školy*, Praha 1938). Na Slovensku poté ještě v období Slovenského štátu vyšel samostatný atlas ke slovenským dějinám obsahující 12 map (František BOKES – František VAJCIK, *Historický atlas k slovenským dejinám*, Bratislava 1942).

²² Souhrnný přehled vývoje historických atlasů zejména po roce 1945 i jejich ideologického obsahu přináší J. BLACK, *Historiographical review* (jako pozn. 3), zvl. s. 648–650; TÝŽ, *Maps and history* (jako pozn. 3), s. 132–225.

²³ Redakční uzávěrka mapové části byla v červnu 1959, textové části v září 1959.

²⁴ **PhDr. Petr Cafourek, CSc.** (*1929, Praha) – historik, historický kartograf. V letech 1948–1952 vystudoval zeměpis a dějepis na FF UK v Praze, v r. 1967 obhájil dizertační práci týkající se stabilního katastru. Do roku 1989 pracoval v Geodetickém a kartografickém podniku v Praze jako vedoucí redaktor. Zabýval se tvorbou historických map a atlasů. V letech 1967–1985 byl členem Komise pro historickou geografii při Historickém ústavu ČSAV. Srov. Jitka VYCHODILOVÁ, *Osobnosti české kartografie II*, diplomová práce PřF UK Praha, Katedra kartografie a fyzické geografie, Praha 1991, s. 14.

továrníky, statkáři apod. a zároveň jako zásadní ukazatel vzestupu států po převzetí moci komunisty. Dále je dílo zaměřeno na vznik, ustanovení, sjezdy a fungování svazů a uskupení dělníků, rolníků a pracující inteligence, stávky dělníků, revoluce, oblasti nepokojů apod. Právě tyto události jsou chápány jako hybná síla a zásadní mezníky v dějinách revolučního hnutí.

V atlasu je velice efektivně využívána legenda a velké množství mapových znaků, které umožňují do mapy zaznamenat mnohem více informací, někdy je to však bohužel na úkor čitelnosti a přehlednosti mapy. Pro celý atlas neexistuje jednotný značkový klíč. V hojné míře jsou používány doplňkové mapy. Mapy jsou barevné, pro znázornění pohybu a dynamických jevů jsou používány nejčastěji šipky různých velikostí a šířky. U každé mapy je vždy uvedeno měřítko.

Typickým rysem atlasu je rovněž používání velkého množství grafů a tabulek v textové i mapové části, díky nimž je možné názorně sledovat vybrané statistické údaje. Poněkud diskutabilní je věrohodnost a objektivita použitých statistických dat. Autoři se většinou odkazují na blíže nespecifikované oficiální statistiky, v díle věnovaném dějinám KSČ se nacházejí konkrétnější odkazy na zprávy Státního úřadu statistického k určitým rokům, v *Dodatcích* je uveden odkaz na zprávy z OSN a UNESCO. Je zřejmé, že data a údaje, která byla pro komunistický režim a obecně dějiny komunistické strany příznivá (např. výsledky voleb do Ústavodárného národního shromáždění v Československu v roce 1946²⁵), jsou uvedena korektně, v ostatních případech, především v zahraničních záležitostech, lze však případné zkreslení a jeho míru jen velice obtížně vysledovat, natož generalizovat. Pro představu o pravdivosti údajů byla provedena kontrola některých lépe ověřitelných dat (tabulka s počty úředně nezaměstnaných v kapitalistických zemích v letech 1955–1958²⁶) a byly zjištěny nesrovnalosti.²⁷ Navíc se zřetelně ukazuje, že pokud je potřeba tento údaj využít jako

²⁵ Mapa č. 90. Vítězství KSČ ve volbách do Ústavodárného národního shromáždění (26. V. 1946).

²⁶ Dodatky, text k mapám č. 4. *Revoluční dělnické hnutí v letech 1955–1958 (ve světě)* a 5. *Revoluční dělnické hnutí v letech 1955–1958 (v Evropě)*, s. 5.

²⁷ Data uvedená v tabulce v atlasu: **USA** : 1955 – 2 904 tis., 1956 – 2 822 tis., 1957 – 2 936 tis., únor 1958 – 5 173 tis.; **Anglie**: 1955 – 265 tis., 1956 – 287 tis., 1957 – 347 tis., únor 1958 – 473 tis.; **NSR**: 1955 – 928 tis., 1956 – 761 tis., 1957 – 662 tis., únor 1958 – 1 325 tis. V tabulce jsou uvedeny ještě údaje pro Itálii a Japonsko. – Pro **Velkou Británii** počty nezaměstnaných zcela odpovídají: 1955 – 265 tis.; 1956 – 287 tis.; 1957 – 347 tis.; únor 1958 – 473 tis. Procentuální vyjádření týchž dat: 1955 – 1,2 %; 1956 – 1,3 %; 1957 – 1,6 %; únor 1958 – 2,1 %!!! Viz James DENMAN – Paul McDONALD, Unemployment statistics from 1881 to the present day, Labour market trends 104/1, 1996, s. 5–18 (www.ons.gov.uk/.../unemployment-since-1881.pdf). – Pro **USA** byla zpravidla nalezena jen procentuální vyjádření míry nezaměstnanosti: 1955 – 4,4 %, 1956 – 4,1 %, 1957 – 4,3 %, 1958 – 6,8 %. Viz např. oficiální stránky Bureau of Labor Statistic (<http://data.bls.gov>)

ukázkou neschopnosti kapitalistických států zajistit svým obyvatelům práci, působí výrazně lépe uvedení pouhého počtu nezaměstnaných (např. 265 000 ve Velké Británii v roce 1955), bez údaje o celkovém počtu obyvatel sledovaného státu, než obvyklé procentuální vyjádření (číslo odpovídá pouze 1,2 % obyvatel v produktivním věku, což je hodnota na tehdejší dobu nízká a i dnes by s ní byl jakýkoliv evropský stát spokojený). Z hlediska počtu uvedených statistických údajů v celém atlasu je třeba si uvědomit, že jejich ověření by vyžadovalo velice náročnou rešerši, která rozhodně není cílem této studie.

Politická propaganda v Historickém atlasu revolučního hnutí. Prostředky a nástroje, jak použít kartografické dílo pro účely státní ideologie, byly a jsou, jak již bylo v úvodu napsáno, více méně stále podobné. Nejinak tomu bylo i v případě *Historického atlasu revolučního hnutí*. Na následujících stránkách budou proto uvedeny konkrétní příklady map a k nim příslušejících textů z tohoto díla, které prvky politické propagandy vykazují. K tomu je třeba podotknout, že rétorika použitá v *Historickém atlasu revolučního hnutí* zcela koresponduje s běžným způsobem psaní dějin v Československu v období vrcholného stalinismu, do kterého zpracování základní části tohoto díla (tj. bez *Dodatků* z roku 1959) časově spadá.²⁸ Obecně se dá říci, že historiografická tvorba tohoto období měla na své čtenáře působit didakticky, byla chápána především jako součást stranické politiky – jejím úkolem bylo poskytovat podklady pro politický boj a formulovat vhodné legitimizační historické příběhy. Podílela se na probíhajících propagandistických kampaních, měla důrazně varovat

---

[/timeseries/LNU04000000?years_option=all_years&periods_option=specific_periods&periods=Annual+Data](#)). Nalezené údaje o konkrétních počtech nezaměstnaných v jednotlivých měsících, z kterých byl následně vypočítán roční průměr, se od dat v tabulce v atlasu mírně liší: 1955 – 2 774 tis., 1956 – 2 745 tis., 1957 – 2 877 tis., únor 1958 – 4 089 tis. (přes 5 000 tis. vystoupal počet nezaměstnaných až v březnu 1958). Viz graf Unemployment Level na webových stránkách Economic Research, Federal Reserve Bank of St. Louis založených na datech z US. Bureau of Labor Statistics (<https://research.stlouisfed.org/fred2/series/UNEMPLOY>). – Největší rozdíly jsou bezpochyby u dat k SRN – 1955 – 1 074 tis., 5,6 %; 1956 – 876 tis., 4,4 %; 1957 – 754 tis., 3,7 %; 1958 – 764 tis., 3,7 %. Webové stránky Statistisches Bundesamt, tabulka Arbeitsmarkt. Registrierte Arbeitslose, Arbeitslosenquote nach Gebietsstand (<https://www.destatis.de/DE/ZahlenFakten/Indikatoren/LangeReihen/Arbeitsmarkt/lrarb003.html#Fussnote2a>) nebo přehledná tabulka Bundesagentur für Arbeit Entwicklung der Arbeitslosigkeit im Bundesgebiet (West) nach Strukturmerkmalen – Jahreszahlen (<https://statistik.arbeitsagentur.de/Statistischer-Content/Statistik-nach-Themen/Zeitreihen/Generische-Publikationen/Arbeitslosigkeit-Deutschland-Zeitreihe.xls>). – Srovnávací tabulka A comparison of unemployment rates in Italy, the UK and West Germany, 1955–1964 (%): SRN (1955 – 5,1 %, 1956 – 4 %, 1957 – 3,4 %, 1958 – 3,5 %), UK (1955 – 1,1 %, 1956 – 1,2 %; 1957 – 1,5 %, 1958 – 2,0 %), Itálie (1955 – 7,6 %, 1956 – 9,4 %, 1957 – 8,2 %, 1958 – 6,6 %). Srov. Donald SASSOON, *Contemporary Italy. Politics, economy and society since 1945*, London 1997, s. 44.

²⁸ Jak již bylo výše zmíněno, redakční uzávěrka textové části byla v červenci 1955, mapové o rok dříve.

před vnějšími i vnitřními nepřáteli, kteří dle stalinistického myšlení komunismus svými aktivitami neustále ohrožovali, a zároveň je odhalovat, vyvracet jejich tvrzení a pomocí příkladů z dějin ukazovat „správnou cestu“ a řešení aktuálních problémů.²⁹

Jako vnější nepřítel byla chápána především buržoazie a „imperialistický Západ“. Straniční historici ve svých pracích z první poloviny 50. let 20. století stavěli do ostrého kontrastu *buržoazní a vykořisťovatelskou* první republiku, jejíž představitelé během událostí spojených s mnichovskou dohodou „zradili“ celý český národ, a k boji proti fašismu odhodlanou KSČ a Sovětský svaz. V roce 1953 se navíc rozběhla masivní kampaň proti masarykismu a sociáldemokratismu. Stejnou kritiku a odsouzení si vysloužily rovněž československé legie, které byly postaveny do protikladu k Čechoslovákům působícím v Rudé armádě. Straniční dějepisci varovali také před negativními vlivy *západních imperialistů* na vývoj Československa, odhalovali např. *neblahé působení* americké armády v západních Čechách v roce 1945. Aktivně vystupovali i proti vnitřnímu nepříteli – *zrádcům a škůdcům* v samotném komunistickém hnutí a i v tomto případě poskytovali svým čtenářům konkrétní příklady z dějin a informace o tom, jak se strana s těmito *narušiteli* dokázala vypořádat.³⁰

Přestože *Dodatky* z roku 1959 spadají časově již do období pozvolné destalinizace a „zvědečťování“ československé historiografie, nejsou v nich tyto tendence patrné. Důvody lze hledat pravděpodobně především ve složení redakčního kolektivu pod vedením Františka Desideria Póra, který byl, jak již bylo zmíněno, i v období největšího rozkvětu reformní historiografie jejím kritikem a stále se držel stalinistického pojetí přístupu k minulosti.³¹

Třetí část atlasu věnovaná dějinám Komunistické strany Československa je pro českého čtenáře ve všech ohledech nejzajímavější a jeví se proto jako vhodné věnovat jejímu rozboru více pozornosti. Právě na této části je nejlépe patrná účinná kombinace textu a mapy, která ukazuje čtenáři cestu, jak „správně“ vnímat vývoj dějin. Obsahuje z celého díla nejvyšší podíl nově zpracovaných témat. To je patrné už při pročitání seznamu použité literatury a pramenů – je nejen výrazně kratší než u většiny ostatních dílů,³² ale především z něj vyplývá, že více než polovina map je zpracována pouze na základě primárních pramenů (převážně komunistický tisk, pro-

²⁹ V. SOMMER, *Angažované dějepisectví* (jako pozn. 18), s. 119–120, 125.

³⁰ Podrobný popis trendů ve stranické historiografii první poloviny 50. let 20. století i odkazy na příslušnou literaturu přináší V. SOMMER, *Angažované dějepisectví* (jako pozn. 18), s. 126–138.

³¹ Srov. pozn. 18. Vítězslav Sommer ho ve své práci nazývá „*posledním Mohykánem rigidně stalinistického přístupu k minulosti*“ (V. SOMMER, *Angažované dějepisectví* (jako pozn. 18), s. 308).

³² Výjimku tvoří 2. oddíl atlasu k dějinám KSSS.

tokoly ze sjezdů KSČ, zprávy Státního statistického úřadu, archivy Ústavu dějin KSČ a KSS apod.). Takto zpracovány byly především události po druhé světové válce. Citovanou literaturu tvoří z podstatné části díla vzniklá nebo vydaná až po komunistickém převratu v roce 1948. Ze starší literatury se atlas částečně opírá o díla Františka Palackého, Václava Vladivoje Tomka, Kamila Krofty, Zdeňka Tobolky a několika málo dalších.

Vývoj dějin KSČ je zde chápán velice široce, první téma této části se zabývá již obdobím husitské revoluce. Zcela v souladu s ideologií doby tak čtenář začíná „temným“ středověkem plným sociální nerovnosti, proti které povstali husité jako „*hnutí nejširších pracujících mas*“, aby „*bojovali proti nejtemnějším silám reakce, proti církevní hierarchii, šlechtě a bohatým měšťanům, kteří pracující lid nesmírně vykořisťovali.*“³³ Dějinný vývoj pak pokračuje přes selská povstání v 15.–18. století, revoluce a rozvoj dělnického hnutí v 19. a 20. století až do bezprostřední socialistické současnosti. Drtivá většina témat se týká problematiky 20. století – atlas je zaměřen především na lidová povstání a stávky, ohniska nepokojů apod. Sledována jsou ale např. také povolání stávkujících, typy povstání, místa vydávání dělnického tisku,³⁴ místa sjezdů sociální demokracie apod. Vše je rozlišováno různými mapovými znaky.

V mapách i doprovodném textu byla primárně znázorňována a zdůrazňována pouze ta témata a s nimi související informace, která do ideologicky pojatého vývoje dějin zapadala. Tak například boje Čechů a Slováků v Rusku v letech 1917–1920 jsou sledovány pouze v rámci Rudé armády.³⁵ Čeští legionáři na straně bělogvardějců v mapě nejsou vůbec reflektováni a i v textu jsou o nich pouze strohé marginální poznámky negativního rázu,³⁶ zatímco českoslovenští rudoarmějci jsou osla-

³³ Text k mapě č. 60. *Husitské revoluční hnutí a jeho odkaz*, s. 73.

³⁴ Mapa č. 64. *Vývoj revolučního dělnického hnutí v českých zemích a na Slovensku*.

³⁵ Mapa č. 68. *Boje Čechů a Slováků po boku Rudé armády v sovětském Rusku v letech 1917–1920*.

³⁶ „Čs. legionáři bojovali v imperialistickém žoldu za udržení kapitalismu, za porobu pracujících, za zájmy imperialistů.“ (text k mapě č. 68. *Boje Čechů a Slováků po boku Rudé armády v sovětském Rusku v letech 1917–1920*, s. 83). Zmínka o československých legiích v Rusku, které měly sloužit „zájmům imperialistů“, přináší rovněž text k mapě č. 42.–43. *Počátek cizí intervence a občanské války (únor 1918–únor 1919)*, která náleží do oddílu k dějinám KSSS: „Československé jednotky (t. zv. legie) měly mít v intervenčních plánech Dohody významné místo. Sovětská vláda prohlédla úmysly „levých“ eserů, trockistů a bucharinců žádajících, aby bylo dovoleno československým jednotkám opustit Rusko severní cestou přes centrální oblasti. S tím právě počítala Dohoda, hodlající využít čsl. jednotek k podpoře bělogvardějského spiknutí v centru, k obsazení Moskvy a Petrohradu a ke svržení sovětské vlády...“, s. 51.

vování.³⁷ Z poznámek o dalším vývoji čtenář následně nabývá dojmu, že se postupně k Rudé armádě přidala větší část původních legionářů.³⁸ Podobným způsobem byla pojednána i problematika osvobozování Československa na konci druhé světové války, které bude věnován prostor dále v textu.

Největší kritiku si v atlasu vysloužilo období první republiky, kde právě **stávky, manifestace a kritika státní politiky a hospodářství** tvoří základ všech doprovodných textů i obsahu map.³⁹ Vyústění Prosinčové stávky z roku 1920 je kupříkladu popsáno následujícími slovy: „*Celkem bylo zatčeno přes 3000 osob a zastřeleno 15 osob. Zbabělá buržoazie a její nohsledové, kteří se strachem trásli před revolučním proletariátem, se po prohrané generální stávce mstili. Buržoazní soldateska řádila jako zběsilá.*“⁴⁰ Už z názvů většiny map jasně vyplývá snaha autorů vykreslit KSČ jako hlavního hybatele událostí směřujících k lepšímu postavení nejchudších vrstev obyvatelstva.⁴¹ Grafy k tomuto období, mnohdy umístěné přímo do mapového obrazu, jsou často využívány např. k vyjádření počtu stávkujících, stávek, závodů, v nichž se stávkovalo, počtu stávkami zameškaných dnů apod. Svými vysokými čísly, mnohdy v řádu statisíců nebo miliónů, působí impozantně.⁴² Samozřejmě i zde bylo vybráno období zcela cíleně tak, aby byl výsledný dojem v textu a především v mapě

³⁷ „Čs. rudoarmějci bojovali za vládu sovětů, za revoluci, za svobodu našich pracujících a pracujících na celém světě.“, text k mapě č. 68. *Boje Čechů a Slováků po boku Rudé armády v sovětském Rusku v letech 1917–1920*, s. 83.

³⁸ „Řada legionářů pochopila za čí zájmy bojuje, vystupovala z legií a posilovala čs. rudoarméjské jednotky, které se dále vytvářely. Tak u divise Kikvidzeho byl vytvořen další čs. rudoarméjský pluk, do něhož vstoupila značná část legionářů.“, s. 83.

³⁹ Hospodářskou politiku kritizuje např. mapa č. 83. *Rozpínavost našeho a cizího finančního kapitálu v předmnichovské ČSR*. V doprovodném textu je přiřknuta odpovědnost za druhou světovou válku velkým firmám: „*Ve vzájemné spolupráci pro získání větších zisků připravovali němečtí, francouzští, angličtí, českoslovenští a jiní monopolisté druhou světovou válku, připravovali Mnichov.*“, s. 96. Přímá narážka je učiněna na firmu Baťa: „*Aby mohl lépe obouvat hitlerovskou armádu, založil Baťa v městě Ottmuthu (v dnešním Polsku) zvláštní pobočku svých továren.*“, s. 96. Velkou kritiku sklídila rovněž pozemková reforma, viz mapa č. 84. „*Pozemková reforma v předmnichovské republice* a doprovodný text na s. 96.

⁴⁰ Text k mapě č. 73–74. *Prosinčová generální stávka r. 1920*, s. 87.

⁴¹ Názvy značné části map začínají „KSČ ..“: 72. *Vznik a založení KSČ*; 75. *KSČ v čele bojů pracujících v letech 1921–1929*; 76. *KSČ – organizátorka bojů dělnické třídy v letech 1929–1934*; 78. *KSČ mobilisuje nezaměstnané do boje za chléb, práci a svobodu v letech 1930–1934*; 79. *KSČ v čele boje pracujícího lidu na obranu SSSR*; 80. *KSČ v čele boje za jednotu odborového hnutí*; 81. *KSČ v čele boje proti fašismu na obranu republiky v letech 1935–1938*; 86. *KSČ v čele boje za svobodu lidu v letech 1938–1945*.

⁴² Např. mapa č. 69–70. *Boje dělníků a rolníků v letech 1918–1920*.

co nejvíce ohromující. Tak např. na mapě č. 76. *KSČ – organisátorka bojů dělnické třídy v letech 1929–1934* se jeví celé území ČSR jako jedna velká oblast stávek, čehož bylo dosaženo tím, že do ní byly zakresleny stávky v celém pětiletém období nejtěžší hospodářské krize.⁴³ Dalším faktorem, který umocňuje výsledný dojem, je to, že nebyly žádným způsobem rozlišeny stávky, které trvaly jen jeden den od těch, co trvaly delší dobu, přestože jednodenní stávky v mapě převažují. Téma je navíc doplněno vedlejší mapkou *Místa, kde dala buržoasní vláda střílet do lidu*. Celá následující mapová stránka je věnována Mostecké stávce v roce 1932.⁴⁴

Období druhé světové války je zaměřeno převážně na KSČ a SSSR, z hlediska kartografického znázornění jsou zde v porovnání se staršími českými dějepisnými atlasy a jejich způsoby zákresu některých dřívějších válečných událostí (např. první světové války) již velice zdařile znázorněny pohyby osvobozujících armád pomocí šipek apod.⁴⁵ Nejzajímavější mapou z tohoto období je bezpochyby mapa č. 88. *Osvobození ČSR hrdinnou sovětskou armádou*. Opět, tak jako v případě bojů Čechoslováků v Rusku v letech 1917–1920, je tedy mapa zaměřena pouze na Sovětský svaz a jeho armádu. Je na ní sice vyznačena demarkační linie, americká zóna je však znázorněna velmi nevýraznou zelenou barvou a nejsou zde vůbec vyznačeny směry pohybu amerických jednotek. V protikladu k tomu působí směry pohybu sovětských vojsk zakreslené výraznou červenou barvou a navíc doplněné o popisky opět impozantně. Zaujme rovněž na první pohled téměř nepostřehnutelné slovíčkaření v mapové legendě – zatímco datum bez podtržení značí „datum osvobození města oddíly sovětských vojsk“, zeleně podtržené znázorňuje „datum obsazení města americkými vojsky“. V textové části je americkým jednotkám věnována jediná věta.⁴⁶ Toto téma je znovu zpracováno v *Dodatecích* jako *Osvobození ČSR sovětskou armádou roku 1945* (mapa č. 8.). Příslušný text přináší celkem věcný popis událostí, o amerických jednotkách zde však už tentokrát není ani drobná zmínka. Na mapě je pouze zelenou barvou naznačeno „území obsazené americkou armádou“, nejsou však uvedeny žádné informace o datu osvobození, směrech postupu vojsk apod. Nově byla přímo do textu

⁴³ Podobně jsou zpracovány i mapy č. 20. *Zostření všeobecné krize kapitalismu po druhé světové válce ve světě (1945–1954)* a č. 21. *Zostření všeobecné krize kapitalismu po druhé světové válce v Evropě (1945–1954)*. Také zde jsou zakresleny stávky a manifestace v průběhu devíti let a především na mapě č. 21. působí celá západní a jižní Evropa opět jako jedno velké stávkoviště, zatímco na Východě (včetně Československa, Polska, Maďarska apod.) není zakreslena jediná demonstrace!

⁴⁴ Mapa č. 77. *Mostecká stávka – vítězství pracujícího lidu (23. III. – 17. IV. 1932)*.

⁴⁵ Např. mapa č. 87. *Slovenské národní povstání*.

⁴⁶ „Dne 27. dubna přestoupily naše hranice u Chebu jednotky americké armády, které dosáhly 5. května Plzně.“, s. 99.

doplněna mapa č. 8A. *Koncentrační tábory, káznice a věznice, v nichž byli Češi a Slované v l. 1939–1945*, ve které jsou zvýrazněny koncentrační tábory s větším množstvím vězněných Čechů a Slováků.

Zajímavé srovnání přináší mapa č. 89. *Vítězství sovětské armády v roce 1945 zabezpečilo naše hranice*, kde jsou znázorněny hranice ČSR v roce 1938 a 1945, včetně uvedení počtu kilometrů hranic se sousedními státy. V případě mapy k roku 1938 jsou v textu i v mapě nastíněny rovněž hrozby v podobě zahraničních sousedů.⁴⁷ K otázce **ztráty Podkarpatské Rusi** se autoři atlasu vyjadřují následujícím způsobem: „V roce 1945 rozhodl se lid Zakarpatské Ukrajiny, která neprávem byla začleněna po první světové válce do ČSR, že další své osudy chce sdílet v jednotném svazku se svými rodnými bratry, Ukrajinci, ve Svazu sovětských socialistických republik.“⁴⁸ V celém atlasu je se zcela jasným záměrem Podkarpatská Rus důsledně nazývána Zakarpatská Ukrajina, a to i pro období první republiky. Toto označení mělo bezpochyby sloužit pro podtržení legálnosti jejího následného začlenění do Sovětského svazu a mělo naznačit, že k Československu toto území nikdy správně nemělo patřit. ČSR, která ztrátou Podkarpatské Rusi přišla o značnou část území a současně o hranici s Rumunskem, si však přesto dle autorů polepšila a pojistila si bezpečnost svých hranic: „Po osvobození ČSR Sovětskou armádou se bezpečnost hranic lidově demokratického Československa značně zlepšila proti stavu za kapitalistické ČSR. Zatím co předmnichovská republika neměla přímé hranice se Sovětským svazem, dnešní naše vlast má s ním hranici dlouhou 98 km. Již tato skutečnost zesiluje naši bezpečnost.“⁴⁹

Krátkému **poválečnému období** je věnována pouze mapa týkající se vítězství KSČ ve volbách v roce 1946, i zde jsou přímo v mapě ke znázornění výsledků voleb použity koláčové grafy.⁵⁰ Na tuto mapu pak přímo navazuje mapa č. 91. *Vítězství národní fronty ve volbách do Národního shromáždění (30. V. 1948)*. Dnešního čtenáře nepřekvapí tento relativně „velký“ skok ani odpuzující vykreslení Demokratické strany, vítězné strany na Slovensku ve volbách z roku 1946 a tudíž rivala komunis-

⁴⁷ V roce 1938 984 km dlouhá hranice s beckovským Polskem, 832 km s horthyovským Maďarskem a 1545 km s hitlerovským Německem, 549 km s Rakouskem a 201 km s Rumunskem. Oproti tomu v roce 1945 459 km dlouhá hranice se sovětskou zónou v Německu, 356 km s americkou zónou tamtéž, 570 km dlouhá hranice se sovětskou zónou v Rakousku, zbytek sprátené Polsko (1390 km), Maďarsko (678 km) a SSSR (98 km).

⁴⁸ S. 100.

⁴⁹ S. 100. „Je zřejmé, že bezpečnost našich hranic se po roce 1945 v důsledku vítězství Sovětské armády nesrovnatelně zlepšila ve prospěch obranyschopnosti naší vlasti“, s. 100.

⁵⁰ Mapa č. 90. *Vítězství KSČ ve volbách do Ústavodárného národního shromáždění (26. V. 1946)*.

tické strany, jako „*rejdiště velezrádných, buržoasně-nacionalistických, separatistických živlů*“.⁵¹

Po **nástupu KSČ k neomezené moci** už následují mapy vykreslující pouze pozitiva a vývoj k lepšímu, celé období je zde chápáno jako jasný protiklad první republiky, vůči které se celý oddíl nejvíce vymezuje. Velkou kritiku sklídila např. organizace samosprávy první republiky, v souvislosti s ní je vyzdvihována pružnost, efektivnost a lidovost systému národních výborů.⁵² Srovnáván je rovněž stav československého mezinárodního obchodu v letech 1937, 1945 a 1953, který byl ještě v roce 1937 zcela orientován na kapitalistické státy, zatímco v roce 1953 již z větší části pouze na obchod se SSSR a dalšími zeměmi lidové demokracie.⁵³ Sled dalších map má za cíl ukázat a doložit celkové zlepšení kvality života v Československu v mnoha oblastech, mj. růstu průmyslové výroby, produktivity práce i ročních mezd dělníků,⁵⁴ zlepšení zdravotní péče,⁵⁵ kulturního rozmachu ve formě zřizování kulturních zařízení, škol atd.⁵⁶ a realizaci velkých socialistických staveb.⁵⁷ K problematice kolektivizace vesnice přináší překvapivě krátký a velice optimisticky laděný text. Celý proces přetváření „*máloproduktivní zemědělské malovýroby na vysokoproduktivní velkovýrobu*“ je zde podán jako plynulý, přirozený a bezproblémový, nevykytují se zde žádné zmínky o násilné kolektivizaci, kulacích apod.⁵⁸ Jedno z témat je rovněž věnováno účasti obyvatelstva nad 15 let na podpisových mírových akcích v letech 1950 a 1951.⁵⁹

Textová část atlasu končí nadšenou ódou na socialismus a jeho přínos pro celou společnost: „*Život v naší vlasti se změnil od základu. Socialismus již není snem, ale perspektivou blízké budoucnosti. Budovatelské úsilí našeho lidu tuto skutečnost den ze dne přibližuje. Rostou nové továrny, velké vodní přehrady, nová sídliště a města. Není u nás žebráků, nezaměstnaných, hladu a ponížení pracujících. Není u nás*

⁵¹ S. 101.

⁵² Mapa č. 92. *Od samosprávy k lidosprávě.*

⁵³ Mapa č. 93. *Vývoj hospodářské spolupráce s SSSR a zeměmi lidové demokracie.*

⁵⁴ Mapa č. 95. *Růst průmyslové výroby v letech 1949–1953.*

⁵⁵ Mapa č. 96. *Zdravotní péče o pracující v letech 1948–1953.*

⁵⁶ Mapa č. 99. *Kulturní rozmach pracujícího lidu.*

⁵⁷ Mapa č. 101–102. *Významné stavby socialismu.* Velice oslavný doprovodný text mj. uvádí: „*Za pět roků bylo u nás v průmyslu vybudováno tolik, co za kapitalistického systému za 150 roků.*“, s. 108.

⁵⁸ Mapa č. 97. a 98. *Budování socialismu na vesnici (do r. 1955)*, text na s. 106.

⁵⁹ Mapa č. 103. *Boj československého lidu za mír*, bez doprovodného textu.

*fabrikantů, statkářů a bankéřů, vykořisťujících pracující. Přetváříme přírodu a vychováváme nového socialistického člověka.*⁶⁰

Dodatky z roku 1959 přináší téma věnované problematice průmyslu v ČSR v 50. letech.⁶¹ Opět je především na základě tabulek, statistických údajů a grafů dokazováno, že produkce je větší než v kapitalistických státech a poukazuje na hospodářský vzestup země i zlepšení finanční situace obyvatelstva.⁶² Mapa a doprovodný text věnované obdobné situaci v zemědělství⁶³ jsou přes velkou snahu čtenáře přesvědčit o kvalitách kolektivizace⁶⁴ poněkud argumentačně slabší. Doprovodná tabulka totiž ukazuje, že v mnoha případech si individuální rolníci vedou celkem srovnatelně, někdy i lépe.⁶⁵ Při vědomí tohoto faktu autoři sahají k ojedinělému lehce sebekritickému tónu: „*Přes určité nedostatky, které se projevují ještě v naší živočišné výrobě ...*“.⁶⁶ V mapě je bílou barvou znázorněna „*půda ještě mimo socialistický sektor*“. V *Dodatcích* je větší pozornost věnována také Slovensku.⁶⁷

Problémů režimu (politictí vězni, měnová reforma apod.) se dílo v původním atlasu ani v *Dodatcích* vůbec nedotýká, žádná zmínka není věnována ani politickým procesům první poloviny 50. let 20. století.

Také zbývající tři části *Historického atlasu revolučního hnutí* přináší další zajímavé prvky, např. v oblasti mapové legendy nebo použitých mapových znaků, které stojí za zmínku a podtrhují **celkové směřování díla**. Jedním z těchto jevů je kupříkladu preference jednoho nebo více států, které mají v legendě přednostní místo. Je to patrné např. u legendy k mapě č. 108. *Kolonisace Severní Ameriky a vznik USA (16.–18. stol.)*, ve které je ruská kolonizace uvedena na počátku, teprve po ní násle-

⁶⁰ Text k mapě č. 101–102. *Významné stavby socialismu*, s. 108.

⁶¹ Dodatky, mapa č. 9. *Rozvoj průmyslu v ČSR v letech 1954–1957*.

⁶² O věrohodnosti statistických dat použitých v atlasu bylo již pojednáno v úvodní části této kapitoly (s. 343–344).

⁶³ Dodatky, mapa č. 10. *Budování socialismu na vesnici v letech 1954–1958*, doprovodný text na s. 13–14.

⁶⁴ „*Skutečnost ukazuje, že tržní produkce socialistického sektoru v zemědělství je značně vyšší než tržní produkce soukromých závodů. Hektarové výnosy většiny zemědělských plodin a užitkovost hospodářských zvířat jsou v JZD vyšší než u individuálně hospodařících rolníků.*“, *Dodatky*, s. 13.

⁶⁵ Např. v případě cukrovky a brambor a jateční váhy prasat mají individuálně hospodařící rolníci výrazně vyšší výnosy. Naopak nižší je např. dojivost a snůška vajec. *Dodatky*, s. 13–14.

⁶⁶ S. 14.

⁶⁷ Dodatky, mapa č. 7. *Vývoj revolučního dělnického hnutí na Slovensku od jeho počátků až do r. 1918* + doplňková mapa v textu č. 7A. *Hnutí husitů a bratříků na Slovensku v 15. století*.

dují alfabetycký další národy. Podobné je to u mapy č. 112. *Svět v letech 1815–1871* znázorňující revoluční hnutí a kolonizaci ve světě – v legendě je opět bez bližšího odůvodnění na prvním místě Rusko a jeho kolonie, poté však nejsou státy řazeny alfabetycký, ale výběrově, následuje Čína a Turecko, pak Britové, Španělé atd.

Velkou pozornost si zaslouží **mapové znaky**, jejichž množství je ve srovnání s předchozím vývojem českých (a československých) dějepisných atlasů ohromující. Mezi oblíbené symboly patří zpravidla červenou barvou znázorněné hvězdy, nejrůznější prapory, plameny, zbraně apod., které označují např. vytvoření sovětů, lidové republiky, národně osvobozené hnutí, různé typy stávek a demonstrací (ozbrojených i neozbrojených), střelení do lidu a další. Speciální mapový znak je určen pro meziimperialistické rozpory.⁶⁸ V mapě č. 133–134. *Boj národů v koloniích i závislých zemích proti imperialismu (1953–1955)* jsou rozlišeny např. „země formálně samostatné, ale závislé na imperialistických mocnostech“ nebo oblasti „vyššího stupně národně osvobozené hnutí, přecházejícího v partyzánský boj“.

Ukázkovým příkladem toho, jak lze propagandisticky kartograficky zpracovat určité válečné téma, je rovněž mapa č. 135. *Porážka amerických agresorů v Koreji 1950–1953*. Mapová strana je rozdělena na čtyři menší mapky znázorňující vývoj korejského konfliktu. Pokud postupoval Sever směrem na Jih, je celý postup severokorejské armády vždy jasně a barevně vyznačen, barvou jsou odlišena i jednotlivá období, ve kterých byla určitá území získána. Zcela jinak tomu však je v případě postupu Jihu na Sever, kdy jsou sice postupy armád a pohyb fronty rovněž naznačeny, nicméně barevně je stále zřetelně vyznačeno území KLR jako celá oblast sahající až po 38. rovnoběžku.

Je třeba znovu upozornit na to, že atlas obsahuje mnoho map znázorňujících nejrůznější boje, pohyby front, vojenské intervence apod., které jsou ve srovnání s předchozími českými a československými historickokartografickými atlasovými počiny velice akční, plné mapových znaků, šipek apod. a ukazují tak veliký posun v kartografickém znázornění tohoto typu událostí.

Jak je již z výše uvedeného patrné, jeden ze základních rysů, kterými se atlas od svých předchůdců, ale do značné míry i následovníků zásadně odlišuje, je rétorika použitá v textové části atlasu. Texty jsou zcela poplatné době vzniku a je patrné, že autoři dobovou rétoriku brilantně ovládali. Celý atlas je protkáno velice expresivními, místy až básnickými výrazy. V následujícím budou stručně nastíněny některé konkrétní příklady **propagandisticky pojatého výkladu historie** na základě několika vybraných stěžejních témat, která jsou v atlasu nejvíce akcentována. Jedná se především o konflikt mezi Východem a Západem, který je zde chápán jako boj dobra proti zlu. Jako další téma byl zvolen popis kolonií, popis zisku (případně anexe)

⁶⁸ Viz např. mapa č. 117–118. *Svět před první světovou imperialistickou válkou*.

sousedního území a popis ztrát na životech a porážky revolučního hnutí – v textech týkajících se této problematiky je ideologický podtext rovněž velice dobře patrný.

Východ x Západ – „Dobro“ x „Zlo“. K ústředním tematickým motivům, které se vinou celým atlasem, náleží soupeření „dobra“ a „zla“. Odtud vyplývají všechny další události, dějinné konflikty, problémy a příčiny bojů. Dílo je v tomto směru velmi radikální a nenabízí příliš prostoru k diskuzi. Na „straně dobra“ figuruje především komunistická strana a levicově orientovaní revolucionáři, kteří se vždy ve všech částech světa chovají *statečně, hrdinně a odhodlaně* a jejichž cíle vždy a bez jakýchkoliv postranních úmyslů sledují pouze *zájmy pracujícího lidu a světový mír*. Lid na celém světě jejich činnost *nadšeně vítá*, podporuje, napodobuje nebo alespoň *vyjadřuje solidaritu*, což je patrné např. z následujícího textu: *„Tento hrdinný boj proletariátu celého světa jasně ukázal, že dělníci celého světa pochopili, že věc dělníků a rolníků Sovětského Ruska je věcí dělníků a všech pracujících na celém světě.“*⁶⁹

Protipól k výše zmíněnému, tedy „stranu zla“ tvoří všichni *nepřátelé lidu*, tj. *imperialistické a kapitalistické státy*,⁷⁰ *buržoazie*, kteří jsou obecně označováni jako *vykořisťovatelé*, a všechny další *reakční živly*. Jejich činy i vlastnosti jsou vždy špatné a odsouzeníhodné, v souvislosti s nimi se v atlasu nejčastěji hovoří o *utlačování, útisku, zradě a reakci*,⁷¹ vojska těchto států bývají označována jako *žoldácká*.⁷² Stěžejními zrádci v raných počátcích komunistického Ruska jsou *trockisté*, kteří jsou příčinou téměř všech ruských vojenských neúspěchů a průtahů v tomto období.⁷³

Již po první světové válce je v atlasu Rusko a následně Sovětský svaz vnímáno jako pomysluný vrchol a vzor pro ostatní ujařmené národy a zároveň naprostý

⁶⁹ Text mapě č. 8. *Solidarita mezinárodního proletariátu se sovětským lidem v letech 1917–1920*, s. 11. – Významný prostor je věnován i problematice Číny, viz např. Dodatky, mapa č. 1. *Revoluční dělnické, rolnické a národně osvobozené hnutí v Číně v letech 1919–1945*. V textu se nachází např. následující výrok: *„Ze 60 zakládajících členů KS Číny vzrostla jedenáctimiliónová armáda uvědomělých bojovníků, budovatelů socialismu. Od skupiny revolucionářů, pronásledované úřady, k vládnoucí straně, která se těší veliké autoritě a lásce lidových mas – taková je cesta KS Číny.“* Dodatky, s. 1.

⁷⁰ Imperialismus je označen jako *„vrcholné zahnívající stadium kapitalismu“*, s. 5.

⁷¹ Jsou používány např. následující pojmy a obraty: *loupežná koloniální politika, kontra-revoluce, revizionismus, soldateska, šovinistické maloburžoazní živly, lichvářský kapitalismus, kolaborantské diktátorské režimy, pikle imperialistů*, apod.

⁷² Např. *reakční žoldáci imperialistů* nebo *žoldnéři kolonizátorů*, Dodatky, s. 19.

⁷³ Např. text k mapě č. 44. *Porážka prvního tažení Dohody (březen–srpen 1919)*, s. 52 a mapě č. 45. *Porážka druhého tažení Dohody (říjen 1919–březen 1920)*, s. 53.

protiklad k moci- a ziskuchtivým Britům, Francouzům a Američanům.⁷⁴ Především levicové síly si v tomto období dobře uvědomují nebezpečí fašismu a další světové války a bojují proti nim.⁷⁵

Období druhé světové války je věnováno několik map, ve kterých je vyzdvihováno hrdinství Rudé armády. Uzavření smlouvy o neútočení s Německem v roce 1939 je v textu zmiňováno pouze mimochodem a zcela bez dalších komentářů.⁷⁶ V některých pasážích je sovětské Rusko deklarováno téměř jako výhradní osvoboditel celého světa od fašistického nebezpečí,⁷⁷ rovněž je vyzdvihován fakt, že SSSR

---

⁷⁴ Mapa č. 121–122. *Svět po První světové imperialistické válce: „Velká říjnová socialistická revoluce vyrvala z kapitalistického světa stopadesátimilionovou velmoc, bývalé carské Rusko, kde neruské národy kromě útisku sociálního žily i pod koloniálním jhem. ... Osvobození těchto národů Říjnovou revolucí, jejich rozkvět za sovětské vlády i vítězství sovětského lidu nad intervencí vzbudily obrovské sympatie u národů koloniálních a závislých území.“*, s. 147. – Dodatky, mapa č. 2. *Boje pracujících proti fašistickému nebezpečí a imperialistické válce mezi první a druhou světovou válkou (ve světě) + Dodatky, mapa č. 3. Boje pracujících proti fašistickému nebezpečí a imperialistické válce mezi první a druhou světovou válkou (v Evropě): „K prudkým třídním bojům a ostrým střetnutím mezi buržoazií a proletariátem docházelo však také v období částečné a dočasné stabilizace světového kapitalismu. I když se buržoazie snažila v této etapě vládnout metodami buržoazně demokratickými, zákonité tendence monopolistické buržoazie k otevřené reakci se i nyní plně projeví. ...“*, Dodatky, s. 4.

⁷⁵ Mapa č. 2. *Boje pracujících proti fašistickému nebezpečí a imperialistické válce mezi první a druhou světovou válkou (ve světě) + mapa č. 3. Boje pracujících proti fašistickému nebezpečí a imperialistické válce mezi první a druhou světovou válkou (v Evropě): „Rozhodujícím faktorem pro celý další vývoj bylo, že právě v těchto letech definitivně a nezvratně zvítězil socialismus v Sovětském svazu. Nesmírné úspěchy, jichž dosáhly národy SSSR v budování socialismu a mírumilovná zahraniční politika sovětské vlády, usilující o vytvoření kolektivní bezpečnosti a sjednocení všech mírumilovných národů proti hrozícímu fašistickému a válečnému nebezpečí, mocně působily na pracující masy ve všech kapitalistických zemích.“*, Dodatky, s. 4. – „Komunistické strany nejdůsledněji odhalovaly pokryteckou, zločinnou politiku západních kapitalistických států vůči španělské republice, organizovaly a vedly internacionální hnutí solidarity s bojujícím španělským lidem.“, Dodatky, s. 5.

⁷⁶ Viz mapa č. 53. *Ztroskotání „bleskové války“ proti SSSR (22. VI. 1941 – 6. XII. 1941): „Dne 22. června 1941 fašistické Německo zákeřně přepadlo Sovětský svaz, se kterým v roce 1939 podepsalo smlouvu o neutralitě. Začalo válku bez vypovězení.“*, s. 56.

⁷⁷ Mapa č. 125–126. *Svět po druhé světové válce (1945–1949): „Rozdrcení fašistického Německa a imperialistického Japonska Sovětskou armádou, spolu s hrdinským bojem čínského lidu proti japonským okupantům a poválečný růst tábora míru a opravdové demokracie vedly pak i po válce k dalšímu rozmachu národně osvobozeneckého hnutí...“*, s. 155.

zabránilo svým hrdinným bojem okupaci části střední a východní Evropy západními spojenci.⁷⁸

Po druhé světové válce se rozdělení na „dobrý“ Východ a „špatný“ Západ ještě prohlubuje, představu si lze udělat již na základě názvů jednotlivých map: na jedné straně např. mapy č. 18. a 19. – *Vítězství Sovětského svazu – základ tábora míru*, na straně druhé mapa č. 20. *Zostření všeobecné krize kapitalismu po druhé světové válce ve světě (1945–1954)* a mapa č. 21. *Zostření všeobecné krize kapitalismu po druhé světové válce v Evropě (1945–1954)*. Podstatný prostor v textové části je věnován ostré kritice Západu, jeho přezbrojování a přípravě nové světové války, vykořisťování a útlaku lidu, což je zcela v protikladu s nepokrytou oslavou Sovětského svazu a lidových demokracií. Na Západě jsou sledovány téměř výhradně jen stávky, demonstrace, počty stávkujících a prostávkovaných dnů, neboť prakticky ve všech kapitalistických státech „sváděla dělnická třída v čele všech pracujících statečné boje proti imperialistickému vykořisťování a útlaku všeho druhu, za svobodu a mír.“⁷⁹ Nezřídka jsou kapitalistické státy jasně označeny jako agresor a hrozba míru,⁸⁰ v čemž se mu Východ snaží ze všech sil zabránit: „Národy světa přinesly v nedávné minulosti v boji proti svému nejhoršímu nepříteli – fašismu – nesmírné oběti. V posledních letech ožily opět fašizační snahy reakčních buržoazních vlád, které ohrožují nejen svobodu národů, ale i světový mír. Reakční velkoburžoazie (zejména v západním Německu, USA a Francii) se opět pokouší nastolit režim „tvrdé ruky“, aby upevnila svou nadvládu. Proti rostoucímu fašistickému nebezpečí se vzpíná rozhodný odpor všech pokrokových sil světa. Bohaté zkušenosti, jež získala dělnická třída z bojů proti fašistickému nebezpečí v období mezi dvěma světovými válkami, učí, že fašismu je

⁷⁸ Mapa č. 55. *Deset hlavních úderů Sovětské armády ve Velké vlastenecké válce: „Devátý úder zahájila vojska 2., 3. a 4. ukrajinské fronty za podpory dunajské flotily v říjnu r. 1944 v prostoru mezi Tisou a Dunajem. Cílem této operace bylo vyřadit z války posledního spojence Německa, Maďarsko, a pomoci československému, maďarskému a jugoslávskému lidu. Sovětská armáda postoupila až do Bělehradu, pomohla osvobodit Jugoslavii a zabránila tak anglo-americké okupaci země.“*, s. 59.

⁷⁹ Text k mapám č. 20. *Zostření všeobecné krize kapitalismu po druhé světové válce ve světě (1945–1954)* a 21. *Zostření všeobecné krize kapitalismu po druhé světové válce v Evropě (1945–1954)*, s. 28.

⁸⁰ Např. text k mapě č. 24. *Síla světového mírového hnutí (ke dni 31.VIII.1952)*: „Po druhé světové válce vstoupili západoevropští imperialisté v čele s imperialisty americkými znovu do boje za dobytí a ovládnutí světa, za rozpoutání nové, třetí světové války. ... Rozhodným bojovníkem za mírovou politiku je Sovětský svaz a země lidové demokracie. ... Krátce po skončení druhé světové války zahájily agresivní síly světové reakce, v čele s americkými imperialisty, znovu výbojnou politiku. Začaly budovat válečné základny, strategické vojenské opěrné body a tvořit agresivní bloky imperialistických států, namířené především proti Sovětskému svazu a ostatním zemím tábora míru.“, s. 28.

*třeba klást od počátku nejrozhodnější odpor, potírat jej v samém zárodku. Nejúčinnější zbraní proti fašismu je jednotná fronta všech pracujících, semknutost všech demokratických sil.*⁸¹

Jako největší agresor po druhé světové válce jsou chápány USA.⁸² V souvislosti s jejich vlivem na celou oblast Severní i Jižní Ameriky je popisován rozvoj komunismu a dělnického hnutí v amerických koloniích a jednotlivých zemích Jižní Ameriky, který však čelí různým problémům, např. v případě Mexika trockistům.⁸³ Země pod vlivem Spojených států jsou nazývány „*fašistickými nebo polofašistickými diktaturami ve službách USA*“.⁸⁴ Vrcholem vměšování USA do politiky jiných států je pak otázka války v Koreji, která je samozřejmě ze strany Spojených států vedena nezákonně a způsobuje utrpení jihokorejského lidu,⁸⁵ zatímco SSSR působí opět

---

⁸¹ Dodatky, text k mapě č. 2–3. *Boje pracujících proti fašistickému nebezpečí a imperialistické válce mezi první a druhou světovou válkou*, s. 3. Dále např: „*Miliony a miliony čestných lidí na celém světě si dobře uvědomují, že mír ještě zdaleka zajištěn není, že boj za mír vyžaduje bdělost, neustálé odhalování agresivní politiky a upevňování fronty míru. Zároveň však roste v lidových masách všech národů světa vědomí, že zachování míru je v jejich vlastních rukou a že mohou zabránit nové válce.*“ Text k mapám č. 22–23. *Světové hnutí na obranu míru a 24. Síla světového mírového hnutí (ke dni 31. VIII. 1952)*, s. 30. – „*Vedoucí orgány a vedoucí činitelé světového mírového hnutí, jsouce si vědomi skutečnosti, že jen společným, koordinovaným postupem a bojem všech mírumilovných lidí na světě lze zkrotit válečné paliče a zachovat mír, vynakládají maximální úsilí o sjednocení všech mírových sil a hnutí na celém světě.*“ Dodatky, text k mapě č. 6. *Rozmach mírového hnutí ve světě v letech 1955–1958*, s. 7.

⁸² USA bývají rovněž označovány např. jako *dolarová uchazeči světovlády, Wallstreet, dolarová monopolistická apod.*

⁸³ Mapa č. 133–134. *Boj národů v koloniích i závislých zemích proti imperialismu (1953–1955)*: „*Komunistické straně Mexika se pro sabotáž trockistů nepodařilo vybudovat masovou lidovou frontu a americké trusty pronikly hluboko do mexického hospodářství i politiky.*“, s. 168.

⁸⁴ „*Z iniciativy komunistických stran a za vynikající účasti dělnických odborových organizací dochází tu k bojovému seskupení všech zdravých národních sil; tím prudce stoupá vlna odporu proti hospodářské i politické závislosti USA a jedna kolaborantská fašistická diktatura padá za druhou.*“ Dodatky, text k mapě č. 16. *Boje národů Latinské Ameriky proti imperialismu a fašismu v letech 1954–1959*, s. 29. – K otázce Guatemaly v 50. letech: „*Když ztroskotalo několik reakčních pučů, organizovaly USA 17. června r. 1954 z Hondurasu vpád intervenčních band, vedených jejich agentem Castillo Armasem. Po desetidenním hrdinném odporu lidu zvítězili vetřelci za pomoci domácích zrádců a nastolili fašistický režim.*“, s. 30.

⁸⁵ Text k mapě č. 135. *Porážka amerických agresorů v Koreji 1950–1953*: „*Přes závazky moskevské dohody nechaly USA v lednu 1947 svou hlasovací mašinou zvolit v OSN tzv. Korejskou komisi OSN, která se stala pláštíkem jejich okupace.*“, s. 169.

pouze jako mírotvůrce a hrdinný a čestný zastánce trpícího lidu.⁸⁶ Z doprovodného textu vyplývá, že ten, kdo vyvolává agresi a neustále útočí, je pouze Jih, zatímco Sever se jen brání a navrhuje mírová řešení.⁸⁷

V *Dodatcích* je pak nově nastíněn vývoj mezinárodního dělnického hnutí v letech 1955–1958, který je z velké části pojímán jako hospodářské i kulturní vítězství Východu nad Západem: „Zatím co rok 1958 byl pro tábor socialismu rokem bouřlivého národního rozvoje hospodářství a kultury – byl tentýž rok pro kapitalistický svět rokem hospodářské krize, zostření imperialistických rozporů a zrychleného rozkladu koloniální soustavy. V posledních letech teoretikové a politikové imperialismu mnoho mluvili o „věčné prosperitě“, o „utichání třídního boje“, o „totožnosti zájmů podnikatelů a dělníků“, o „lidovém kapitalismu“ apod. Hospodářská krize, která započala koncem roku 1956 v USA a která vážně zhoršila hospodářskou situaci v řadě kapitalistických zemí, zcela vyvrátila podobné názory a jednoznačně potvrdila správnost marxisticko-leninské teorie tříd a třídního boje.“⁸⁸

Kapitalistické státy a vojenské pakty, které společně uzavírají, jsou terčem ostré kritiky. Obecně nejkritizovanějším spojeneckým seskupením a „hlavním nástrojem agresivních plánů proti SSSR i ostatním zemím socialistického tábora“ je NATO,⁸⁹ na amerických základnách v zemích NATO jsou umístěovány atomové a raketové zbraně, které jsou hrozbou pro všechny okolní státy. Opět zcela v protikladu

---

⁸⁶ „K jihokorejským i americkým útočnickům se brzy připojila vojska dalších 11 kapitalistických zemí. SSSR i druhé země mírového tábora naopak ukazovaly, že agresorem jsou USA i jejich spojenci a navrhovaly mírové řešení konfliktu. Přes barbarské letecké bombardování agresori neuspěli. ...“, s. 169–170.

⁸⁷ S. 169–170.

⁸⁸ Dodatky, mapa č. 4. *Revoluční dělnické hnutí v letech 1955–1958 (ve světě) + Dodatky*, mapa č. 5. *Revoluční dělnické hnutí v letech 1955–1958 (v Evropě)*, s. 5. Dále např.: „Mezinárodní dělnické hnutí dosáhlo v uplynulých letech nových velkých úspěchů. ... Splněním sedmiletého plánu v Sovětském svazu bude učiněn rozhodující krok k uskutečnění základního ekonomického úkolu SSSR – v historicky nejkratší době dostihnout a předstihnout nejvyspělejší kapitalistické země ve výrobě na jednoho obyvatele.“, s. 5. – „Růst komunistického hnutí a zesílení jejich vlivu na masy, upevnění světové socialistické soustavy, mocný rozmach světového mírového hnutí – to vše je jasným důkazem toho, že kapitalistické zřízení je odsouzeno k zániku.“, s. 6.

⁸⁹ Dodatky, mapa č. 15. *Národy v boji proti agresivním paktům imperialistů v letech 1945–1958*: „Současně nastoupily i USA, které vyšly z druhé světové války jako nejsilnější kapitalistická velmoc, k novému kolu boje o světovládu.“, Dodatky, s. 27. „Výrazem této politiky USA je agresivní Atlantický pakt NATO, ...“, Dodatky, s. 27. – „Po vyhlášení útočné Trumanovy doktríny na jaře r. 1947 a tzv. „americké pomoci podle Marshallova plánu“ v létě téhož roku vytvořily USA 4. dubna 1949 hlavní nástroj svých agresivních plánů proti SSSR i ostatním zemím socialistického tábora a k podrobení států v oblasti Atlantického oceánu a Středozemního moře: NATO (Organizace severoatlantické smlouvy).“, Dodatky, s. 27.

ke všem západním bojovým seskupením stojí zcela kladné a mírumilovné Světové hnutí obránců míru a státy Varšavské smlouvy: „*V příštích letech Sovětský svaz snížil počet svých vojsk v zemích Varšavské smlouvy, kde měl vojsko, omezil několikrát stav vojska a zastavil zkoušky s atomovými zbraněmi, ačkoliv USA a V. Británie v nich pokračovaly. Podle sovětského vzoru omezily i ostatní země Varšavské smlouvy stavy svých armád, i Československo.*“⁹⁰

Také koloniální mocnosti a jejich chování na podmaněných územích jsou podrobeny ostré kritice a dílo se v části věnované koloniálním dějinám zaměřuje na revoluční boje, vzpoury a povstání původních domorodců proti nim. Kolonizátoři tak jsou v zásadě popisováni jako vetřelci, otrokáři a narušitelé míru, kteří se mnohdy velice lstivým nebo vypočítavým způsobem chopí moci nebo alespoň zásadního vlivu nad určitým územím.⁹¹

Rétoriku implikující hodnotící stanoviska jsme připomněli opakovaně. Dalším z příkladů mohou být formulace vztahující se k připojení (sousedního) území. Tak například zatímco Spojené státy americké v r. 1845–1853 „*odervalo polovinu mexických území*“⁹², bylo v roce 1951 „*dohodou mezi čínskou lidovou vládou a místní tibetskou vládou vyřešeno mírové připojení Tibetu k Čínské lidové republice.*“⁹³ V souvislosti s Československem lze znovu připomenout již zmíněnou problematiku Podkarpatské Rusi, jejíž začlenění do československého státu v období první republiky zde bylo chápáno jako bezpráví a následné připojení k SSSR po druhé světové válce jako svobodné rozhodnutí a přání místního obyvatelstva tuto „*krivdu*“ konečně napravilo.

V souvislosti s tragickým koncem stávek, demonstrací nebo osvobozeneckých bojů se oblíbenou floskulí stalo patetické *utopení v krvi*. U nezdařených pokusů revolučního dělnického hnutí jsou často hledány příčiny krachu, nedostatky a v ně-

⁹⁰ S. 28.

⁹¹ Např. v textu k mapě č. 115. *Další vývoj a expanse USA koncem XIX. a začátkem XX. století* se popisuje problematika Aljašky: „*Carská vláda, oslabená Krymskou válkou, byla v r. 1867 nucena „odprodat“ USA Aljašku za 7 200 000 dolarů ve zlatě. Tímto lupičským způsobem se USA zmocnily své první velké kolonie, z níž od té doby získaly jen ve zlatě, stříbře a mědi přes miliardu dolarů, nehledě k dalšímu nerostnému i kožešinovému bohatství Aljašky.*“, s. 137.

⁹² Text k mapě č. 112. *Svět v letech 1815–1871*, s. 130.

⁹³ Text k mapě č. 127. *Vítězství čínského lidu nad feudalismem a imperialismem (1945–1951)*: „*Dne 23. května 1951 bylo pak dohodou mezi čínskou lidovou vládou a místní tibetskou vládou vyřešeno mírové připojení Tibetu k Čínské lidové republice. K dovršení osvobození čínského národního území zbývá jen osvobodit Tchaj-wan (Formosu), kam se pod ochranou válečných lodí i letectva USA uchýlil poražený diktátor Čankajšek a odkud svými pirátskými provokacemi v Tchaj wanské úžině ohrožuje mír.*“, s. 156. Rovněž na mapě je Tibet označen jako „*území osvobozené v r. 1951*“.

kterých případech jsou i označeni „konkrétní“ viníci, jako např. při popisu zániku Maďarské republiky rad: *„Pád Maďarské sovětské republiky byl zaviněn mnoha příčinami. Především byl způsoben drtivou převahou vnějších nepřátel. Malé území sovětské republiky znemožňovalo větší operativní přesuny a ústupy. Druhým vážným činitelem pádu republiky byla zrada pravicových sociálních demokratů. Po dobu vzniku i trvání Maďarské sovětské republiky se však dopustili maďarští komunisté také mnoha omylů a chyb, jež vyplývaly především z dosud malé znalosti marxistickoleninské teorie a praxe. Nejzávažnější omyly byly: bezzásadová dohoda se sociálně demokratickou stranou o sloučení obou stran, aniž by byl postaven požadavek očisty sociálně demokratické strany od oportunistických, zrádných pravičáků (při čemž nešlo o sloučení dvou stran, ale fakticky o rozplynutí komunistické strany ve straně sociálně demokratické) a nesprávné řešení rolnické otázky. Nepochopení úlohy rolnictva jako spojence dělnické třídy a skutečnost, že půda nebyla rozdělena mezi ty rolníky, kteří po ní po celá staletí toužili, způsobily, že se většina z nich nepostavila na stranu dělnické třídy. Tyto nedostatky způsobily Maďarské sovětské republice značné škody a mnohé potíže. Nebyly však nenapravitelné a mohly být vlastními silami a pomocí Sovětského Ruska, bolševické strany i rad a pokynů V. I. Lenina, postupně odstraněny.“*⁹⁴ Není bez zajímavosti, že v textové části se vždy dopodrobna rozebírají ztráty na straně dělníků a revolucionářů. Oběti na druhé straně, a to i v případě bojů Rudé armády, nejsou v textu uváděny!

Pro konkrétní představu a **srovnání rétoriky Historického atlasu revolučního hnutí s dobovými vědeckými články** k nejnovějším dějinám lze uvést alespoň několik vybraných pasáží z článku *K otázkám strategie a taktiky KSČ v národně osvobozené boji proti fašistickým okupantům* Františka Janáčka otištěného v době vydání atlasu v *Československém časopisu historickém* (1956), kde se objevují nápadně podobné nebo shodné výrazy a slovní obraty.⁹⁵ Např.: *„V období mnichovské katastrofy vládnoucí třídy buržoasního Československa definitivně odhodily přes palubu prapor národní nezávislosti, prapor demokratických svobod. Tím přispěly rozhodným způsobem k svému odhalení v očích lidových mas. Komunisté pozvedli zhanobený prapor demokracie a republiky a začali kolem něho shromažďovat všechny čestné občany země“* (s. 52); *„[Československý lid] byl oklamán západními imperialisty, kteří se domnívali, že obětováním Československa docílí toho, aby německá fašistická agrese byla obrácena na východ. Byl oklamán vládnoucími kruhy své země, které hanebně kapitulovaly. V tomto období jsou kořeny ideologie kapitulantství, pasivity a vyčkávání, které později silně brzdily rozvíjení národně osvoboze-*

⁹⁴ Text k mapě č. 9. *Maďarská sovětská republika (21. III. – 1. VIII. 1919)*, s. 12.

⁹⁵ František JANÁČEK, *K otázkám strategie a taktiky KSČ v národně osvobozené boji proti fašistickým okupantům*, ČsČH 4, 1956, č. 1, s. 51–85, citáty s. 52–53, 56–57.

neckého boje“ (s. 52–53); „KSCĚ věnovala v prvním období národně osvobozenec-kého boje ohromné úsilí odhalení zrádných protisovětských plánů londýnské vlády a jejích nohsledů, pravicových socialistů, kteří chtěli spojit budoucnost republiky bezvýhradně s válkou západních imperialistů“ (s. 56); „Důsledným odhalováním proti-sovětské kampaně, vedené především stoupenci Benešovými, paralysovala strana pokusy spojit osud Československa s osudem kapitalistického Západu a vedla lid k tomu, že si sám musí vybojovat svobodu a že mu v tom může pomoci jediný věrný a osvěd-čený spojenec – sovětský stát“ (s. 56–57).

Soudobé využití a recepce Historického atlasu revolučního hnutí

Vydáním Historického atlasu revolučního hnutí získala komunistická strana v Československu zásadní a velice názorný prostředek pro výuku nejnovějších dějin. Kartografické vyjádření umožnilo „vizualizaci“ dějin revolučního hnutí – nyní bylo možné jednoduše sledovat rozsah stávek a demonstrací, šíření revolucí, bojů atd. Dle úvodního slova byl atlas určen široké veřejnosti: „*Redakční kruh usiloval tak poskytnout naší široké veřejnosti studijní materiál v názorné formě map a tím ulehčit studium uvedených částí historie.*“⁹⁶ Vzhledem k relativně úzkému zaměření a celkové profilaci díla se ale dá předpokládat, že byl využíván především pro vyšší úroveň politického vzdělávání. Tuto informaci ostatně potvrzuje také článek Ludvíka Muchy z roku 1961, tj. pět let po vydání atlasu a dva roky od vydání *Dodatků*, ve kterém je uvedeno, že „*celý mapový soubor slouží hlavně jako názorná pomůcka při různých formách politického školení.*“⁹⁷ Dle informací od pamětníků se však dá doložit rovněž používání atlasu na (minimálně) některých středních školách, a to přímo během hodin výuky dějepisu.⁹⁸ To potvrzují také přídeští některých studovaných exemplářů, kde byla nalezena razítka středních i základních škol, v jejichž majetku atlasy byly. Atlas byl pravděpodobně alespoň po určitou dobu využíván také ve vysokoškolském prostředí k přípravě budoucích učitelů dějepisu.⁹⁹

Dílo od začátku nebylo koncipováno jako „atlas do každé domácnosti“, o čemž svědčí i fakt, že jediné vydání čítalo (pouhých) 30 000 výtisků, *Dodatky* z roku 1959 pak dokonce vyšly pouze ve čtvrtinovém nákladu, tj. 7500 výtisků. Nabízí se srov-

---

⁹⁶ Úvodní slovo, nepag..

⁹⁷ L. MUCHA, České historické atlasy (jako pozn. 5), s. 244 (zde jsou i základní informace o atlasu).

⁹⁸ Za tuto informaci děkuji RNDr. Josefu Herinkovi z Národního ústavu pro vzdělávání.

⁹⁹ Za tuto informaci rovněž velice děkuji RNDr. Josefu Herinkovi. Jedná se však opět o údaj založený pouze na vzpomínkách pamětníka a není zatím nijak přesněji doložen.

nání se soudobou historickokartografickou atlasovou produkcí, především s opakovaně vydávanými a hojně rozšířenými atlasy pro školní výuku – *Školním atlasem československých dějin* (1. vyd. sice „jen“ 40 210 výtisků, ale již ve 2. vyd. 250 000 výtisků, v posledním 16. vyd. celkem 900 000 výtisků)¹⁰⁰ a *Školním atlasem světových dějin* (1. vyd. 25 210 výtisků, 2. vyd. 250 280 výtisků, v posledním 14. vyd. celkem 808 000 výtisků),¹⁰¹ jejichž zastoupení v domácích knihovnách je dodnes relativně hojné. To se rozhodně nedá tvrdit o *Historickém atlasu revolučního hnutí*, jehož exempláře se nacházejí v dnešní době zpravidla jen ve větších knihovnách, výskyt *Dodatků* z roku 1959 je pak logicky ještě nižší.¹⁰² Na druhou stranu je třeba si uvědomit, že vědecká atlasová díla 60. let vycházela ještě v nižších nákladech – *Československý vojenský atlas* (1965)¹⁰³ měl náklad 15 000 výtisků a *Atlas československých dějin* (1965)¹⁰⁴ vyšel pouze v 8280 výtiscích.

Z hlediska přijetí atlasu odbornou veřejností je velice zajímavý fakt, že ve stěžejním soudobém historickém periodiku – *Československém časopisu historickém* – **nevyšla až do počátku 60. let žádná, byť kratičká recenze nebo zpráva.**¹⁰⁵ Tato skutečnost je o to více zarážející, že v tomto období se v každém čísle ČsČH pravidelně objevovaly desítky až stovky recenzí a zpráv o soudobé historické literatuře. Navíc jeden z hlavních redaktorů atlasu, Koloman Gajan, byl v této době rovněž redaktorem tohoto periodika. Je otázkou, proč nebyl atlas v časopise žádným způsobem reflektován – zda měli členové vědecké obce obavy z hodnocení takto

¹⁰⁰ Školní atlas československých dějin, red. Jan Musílek, Praha 1959 a následující vydání.

¹⁰¹ Školní atlas světových dějin, red. Jan Musílek, Praha 1962 a následující vydání.

¹⁰² Informace o existujících exemplářích byly získány ze Souborného katalogu ČR: **Historický atlas revolučního hnutí (1956)**: Národní knihovna ČR, Slovanská knihovna NK ČR, Moravská zemská knihovna, Vědecká knihovna v Olomouci, knihovna Historického ústavu AV ČR v Praze a jeho pobočka v Brně, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v Praze, Masarykův ústav a archiv AV ČR v Praze, Ústav mezinárodních vztahů v Praze, Akademická knihovna JU v Českých Budějovicích, Knihovna geografie na PřF UK v Praze, knihovna Slezského zemského muzea v Opavě, Muzeum Podkrkonoší v Trutnově a Muzeum města Ústí nad Labem. **Dodatky (1959)**: Národní knihovna ČR, Slovanská knihovna NK ČR, Moravská zemská knihovna, knihovna Historického ústavu AV ČR v Praze, Ústav mezinárodních vztahů v Praze, Knihovna geografie na PřF UK v Praze, Národní pedagogické muzeum a knihovna Jana Ámose Komenského v Praze, Muzeum města Ústí nad Labem a Regionální muzeum v Kolíně.

¹⁰³ Československý vojenský atlas, Praha 1965; Československý vojenský atlas. Seznam názvů, Praha 1966.

¹⁰⁴ Atlas československých dějin, red. Jaroslav Purš, Praha 1965.

¹⁰⁵ Bez úspěchu byly prohledány všechny ročníky Československého časopisu historického z let 1956–1960.

tendenčního díla a případných postihů za negativní kritiku nebo byly důvody k jeho „opomenutí“ ještě jiného druhu. Je známo, že v době vydání atlasu měl Ústav dějin KSČ ambice zasahovat do publikačních aktivit ČsČH v oblasti nejnovějších dějin – jsou dochovány doklady o konkrétních „kauzách“ z roku 1954, kdy se pracovníci Ústavu dějin KSČ ostře ohradili proti připravovaným recenzím na sborníky dokumentů *Založení Komunistické strany Československa* a *Za chléb, práci, půdu a svobodu*, které se kriticky vyjadřovaly k ediční praxi tohoto ústavu při vydávání historických dokumentů. Stávalo se rovněž, že některé recenze určené pro ČsČH byly předními funkcionáři ústavu z pozice členů redakční rady přepisovány.¹⁰⁶ S ohledem na výše řečené je symptomatické, že článek Ludvíka Muchy z roku 1961 o historických atlasech přináší jen základní a velice stručné popisné informace o tomto díle a nepokouší se o žádné zhodnocení.¹⁰⁷

Dobový ohlas byl dosud nalezen pouze v Rudém právu ze dne 13. května 1956. V rozšířeném vydání novin u příležitosti 35. výročí založení komunistické strany bylo vydání atlasu, který „u nás nemá obdoby a jež ve svém celkovém uspořádání nenajdeme ani jinde na světě“, věnováno poměrně značné místo s velkým nadpisem „Vzácné dílo (K vydání Historického atlasu revolučního hnutí)“. Text, který nešetří nadšením, se zaměřuje převážně na představení obsahu atlasu, vyzdvihnuty jsou tematicky nové mapy (např. Maďarská republika rad z roku 1919, občanská válka ve Španělsku 1936–1939 s vyznačením bojové cesty československých dobrovolníků apod.), zmíněny jsou i některé mapové znaky znázorňující revoluční události. Dílo, které umožňuje poznání „nezvratitelných faktů z dějin dělnického hnutí“, je hodnoceno jako velice přínosné.¹⁰⁸

Alespoň náznak kritické zpětné vazby z doby blízké vydání poněkud paradoxně nabízí pouze úvod k dodatkovému dílu z roku 1959. V něm autoři velice stručně poukazují na nedostatky původního díla a zároveň nastiňují i jistou reflexi od uživatelů: „Autorský kolektiv si byl vědom toho, že Historický atlas revolučního hnutí, jako každá nová věc, nebyl naprosto bez chyb. Děkuje proto všem čtenářům za zasláné připomínky a snažil se je respektovat při zpracovávání doplňkových map. Připomínky se většinou týkaly malé přehlednosti některých map, na nichž bylo znázorněno příliš mnoho historických problémů, jevů a faktů, nebo byly rozměrově malé,

¹⁰⁶ V. SOMMER, Angažované dějepiscectví (jako pozn. 18), s. 149–151.

¹⁰⁷ L. MUCHA, České historické atlasy (jako pozn. 5), s. 244.

¹⁰⁸ „Je to cenný a potřebný dar našim pracujícím. Budeme se k němu znovu a znovu vracet pro poučení, pro posilu i příklad, které revoluční minulost odkázala dnešku.“ (Rudé právo. Ústřední orgán komunistické strany Československa, Neděle 13. května 1956, roč. 36, č. 133, s. 2; <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RudePravo/1956/5/13/2.png>). Autor recenze je uveden iniciálami „(jb)“.

čímž bylo ztíženo jejich studium. Autorský kolektiv bral při zpracování doplňkových map tyto připomínky v úvahu a předkládá nyní veřejnosti nové historické mapy, již lépe promyšlené a technicky lépe zpracované.“¹⁰⁹ Nelze nicméně přehlédnout, že se veškeré vyjmenované výtky týkají pouze formálních nedostatků map, nikoliv ideologizovaného obsahu a upozornění na ně tudíž nebylo nikterak ohrožující.

Pohled na „citační index“ *Historického atlasu revolučního hnutí* není v naznačeném kontextu příliš překvapivý – v klíčových dílech domácí historiografie 50. a 60. let pochopitelně citován je, ovšem jeho pozice je spíše marginální. Například v syntetickém *Přehledu československých dějin* (tzv. Maketě), který vycházel v letech 1958–1960, je zmíněn ve 3. dílu (období 1918–1945) v seznamu literatury k dělnickému a národně osvobozeneckému hnutí.¹¹⁰ Zajímavější je pak sledovat citovanost atlasu ve dvou nejvýznamnějších vědeckých historickokartografických atlasových počinech 60. let 20. století. *Československý vojenský atlas* ho uvádí mezi prameny a literaturou použitými při tvorbě vojenskohistorické části. Tento velice různorodý seznam však není nijak blíže specifikován nebo tematicky rozdělen.¹¹¹ Stěžejní dílo československé historické atlasové kartografie, *Atlas československých dějin*, zmiňuje v úvodu díla společnou literaturu platnou pro celé dílo, ve které je v sekci „Atlasy historické i geografické“ vyjmenováno mnoho starších českých dějepisných atlasů, *Historický atlas revolučního hnutí* mezi nimi však není. Dále je uváděna použitá literatura a prameny ke každému tematickému celku. V celém atlasu se odkaz na něj nachází pouze jednou, a to jako literatura k mapě č. 20b *Revoluce v Evropě v letech 1848–1849*, přestože by se jeho využití dalo předpokládat i u dalších témat, minimálně např. u č. 25. *Dělnické hnutí v letech 1848 až 1918*¹¹² nebo č. 33. *Dělnické a rolnické hnutí v letech 1918 až 1938*, případně k událostem po r. 1945. Tento fakt poukazuje na vývoj, jakým československá historiografie během krátkého období prošla. Historický atlas revolučního hnutí jako produkt stranického dějepisectví vrcholného stalinismu již svým silně propagandistickým pojetím nemohl vyhovovat akademickému dílu z období reformní historiografie, která kladla důraz na „zvědeckění“ a objektivizaci historické vědy a vymanění se ze strnulých ideologických pout předchozího období. V tom je možno hledat také důvod, proč již *Dodatky* z roku 1959 vyšly pouze ve čtvrtinovém nákladu. Dílo možná již v době jejich vydání, tedy

¹⁰⁹ Úvodní slovo, nepag.

¹¹⁰ Přehled československých dějin III. 1918–1945, Praha 1960, s. 621.

¹¹¹ Dodatky z roku 1959 nejsou v seznamu zmíněny.

¹¹² O zcela jiném pojetí a přístupu k chápání dějin oproti velice radikálnímu a nekompromisnímu *Historickému atlasu revolučního hnutí* svědčí např. doprovodný text k mapě č. 25g. *Vývoj dělnických stávek v letech 1848 až 1918*, který mj. obsahuje výrok, že „*Střelba do lidu byla podmíněna také jinými důvody než sociálními ...*“.

tři roky po XX. sjezdu KSSS, přestávalo postupně vyhovovat nejnovějším historiografickým (resp. politickým) trendům. I napříště je ovšem ideologické pozadí v atlasových dílech pochopitelně patrné, v míře poplatné době vydání (platí to i pro „raně reformní“ *Atlas československých dějin*).

Komparativní pohled. Přestože je *Historický atlas revolučního hnutí* v mnoha ohledech nesrovnatelný s ostatní československou historickokartografickou atlasovou produkcí, jeví se minimálně jako podnětné srovnat ho se zpracováním některých vybraných obdobných témat v *Atlasu československých dějin* z roku 1965 a sledovat, jakým způsobem se u těchto dvou atlasů vzniklých v různých vývojových etapách československé historiografie liší jejich pojetí i historická reflexe. Mapa č. 33c. *Boje pracujících v letech 1921 až 1929* znázorňuje obdobně jako mapa v *Historickém atlasu revolučního hnutí* (č. 75. *KSČ v čele bojů pracujících v letech 1921–1929*) stávky a demonstrace v Československu v delším časovém úseku. Za pozornost stojí již celkem výrazný rozdíl v samotném názvu mapy, který v *Historickém atlasu revolučního hnutí* zdůrazňuje roli KSČ jako organizátora těchto bojů. I přístup se však značně liší – oblast republiky je v mapě v *Atlasu československých dějin* rozdělena podle soudobých správních celků (politické okresy), jejichž celá plocha je vybarvena dle průměrného počtu prostávkovaných dnů v roce na základě barevné škály uvedené v legendě.¹¹³ Je tedy na první pohled patrné, ve kterých okresech se nestávkovalo vůbec nebo jen velmi málo a v kterých naopak byla stávková situace kritičtější. Pomocí koláčových grafů různé velikosti umístěných přímo v mapě je na první pohled jasně ukázána rozsáhlost stávkové situace v určité oblasti (2 mm² plochy terče značí jednu stávku), rovněž jsou barevně rozlišena jednotlivá průmyslová odvětví, v kterých stávkující pracovali, a v jaké míře se na stávce podíleli. Ke každému terči je navíc uveden přesný počet stávkujících. Mapovými znaky jsou odlišeny významnější demonstrace v letech 1921–1923, 1924–1926 a 1927–1929. Speciální mapová značka se zkříženými puškami s konkrétním datem označuje místo střelby do lidu. V doprovodném textu k mapě je navíc jasně deklarováno, jaké údaje byly pro vytvoření mapy použity, a jaká jsou jejich úskalí.¹¹⁴ Již zmíněná mapa v *Historickém*

¹¹³ Legenda platná i pro některé ostatní mapy na listu, včetně mapy 33c., přináleží k mapě 33f. *Boje pracujících v době velké hospodářské krize v letech 1930 až 1933*. Mezníky pro rozlišení míry prostávkovaných dnů jsou následující: do 100 dnů, od 101 do 1 000 dnů, od 1 001 do 10 000 dnů, od 10 001 do 100 000 dnů a nad 100 000 dnů.

¹¹⁴ „Stávkové boje znázorněné v mapě zahrnují léta 1925–1929 (podle Zpráv Státního úřadu statistického). Do r. 1925 nebyly stávky v těchto Zprávách uváděny jednotlivě, ale vždy hromadně za celé odvětví, bez uvedení místa stávek. Pro nesrovnatelnost údajů nebylo možno stávkové boje za léta 1921 až 1924 v mapě zachytit. Počet stávek je znázorněn diagramem 33d, a to i se stávkami, které proběhly na území Podkarpatské Rusi (dnešní Zakarpatské oblasti USSR), a jež nebylo možno vyčlenit“, doprovodný text k mapě 33c., nepag..

atlase revolučního hnutí uvádí pro jednotlivé oblasti pouze data stávek a pracovní odvětví stávkujících. Není tedy vůbec reflektován rozsah stávky ani počet zapojených dělníků. U dat (ve většině případů je uveden konkrétní den v měsíci a rok) zabírajících v mapě poměrně hodně prostoru je v některých případech velmi obtížné stanovit, ke kterému konkrétnímu místu náleží. Mapovými značkami jsou rozlišeny všeobecné a generální stávky, demonstrace a střelba do stávkujících. Navíc je pomocí šipek znázorněna cesta a pobyt Klementa Gottwalda.

Mapa č. 38c. *Osvobození Československa v letech 1944 až 1945* je obdobou již výše podrobněji popsané mapy z *Historického atlasu revolučního hnutí* č. 88. *Osvobození ČSR hrdinnou Sovětskou armádou*. Opět je zajímavé povšimnout si významově velmi podstatné změny v názvu. Pojetí tématu se v novější mapě, stejně jako u předchozích porovnávaných map, výrazně odlišuje – demarkační linie rozlišuje oblasti osvobozené americkou i Rudou armádou, v obou případech jsou zřetelně a bez rozdílu zakresleny směry jejich útoku, místa hlavních bojů, data osvobození, pohyby fronty apod. Barevně jsou odlišeny jednotlivé typy i národnostní příslušnost vojsk a jejich názvy. Pozornost je navíc věnována i protinacistickým vystoupením a povstáním na začátku května 1945 a revolučním protinacistickým akcím v českém pohraničí. K mapě není žádný doprovodný text a rovněž výrazy v mapové legendě na rozdíl od atlasu z roku 1956 nejsou ideologicky zabarvené.

Je na první pohled patrné, že rozdíly v obou atlasech jsou propastné a rozhodně nejsou způsobeny jen samozřejmým vývojem kartografie a posunem v historickém poznání. Témata v novějším z obou atlasů jsou uchopena kvalifikovaně, exaktně a bez nápadnějších emocí, na případné problémy spojené s vytvářením i konečným pochopením mapy je často poukazováno v doprovodném textu, který se i stylisticky od staršího atlasu zcela zásadně odlišuje. To vše má za následek, že *Atlas československých dějin* může i dnes, na rozdíl od *Historického atlasu revolučního hnutí*, sloužit badatelům jako kvalitní pomůcka.

Závěr

Podobně jako u jiných dějepisných atlasů, které vznikaly napříč nejrůznějšími totalitními režimy, i *Historický atlas revolučního hnutí* vykazuje výrazné znaky politické propagandy. Z hlediska obsahu se jedná především o celkové tematické zaměření díla (revoluční hnutí, dějiny komunismu, dále např. hospodářský vývoj, sociální otázka, kolonialismus apod.) a akcentaci zásadní role Sovětského svazu a komunistické strany. Rovněž časově je atlas zaměřen převážně na dějiny 20. století, přestože část map se věnuje i staršímu období. Geografické vymezení oblastí zájmu je zřejmé už ze samotného členění díla – tj. země spjaté s vývojem dělnického hnutí, Rusko a Sovětský svaz, Československo a koloniální a závislé oblasti.

V kartografickém znázornění jsou patrné prakticky všechny základní prvky a metody, které slouží pro využití map k ideologickým účelům. Např. názvy mnoha map zdůrazňují hlavní (a pozitivní) roli komunistické strany v mnoha událostech a naopak negativní roli kapitalistických států. Velice důležité a působivé je rovněž použití kontrastních barev a především vědomé využívání psychologického účinku některých z nich (např. bílá, červená, černá). V mapách je využíváno velké množství mapových znaků pro události spojené s revolučním hnutím (stávky, povstání, demonstrace, střelba do lidu, vznik komunistických stran apod.). Cílem bylo představit sledované jevy co nejpůsobivěji a v ideologicky nejpříznivějším možném světle – dosaženo jej bylo pomocí výběru vhodného časového intervalu a území, ať už se jedná např. o množství protestních akcí proti předchozímu státnímu zřízení nebo naopak o hospodářský vzestup zřizování stávajících. Mapy i text jsou doplněny množstvím tabulek a grafů, které umocňují výsledný dojem – vhodně zvolené údaje podtrhují např. hospodářský nebo sociální vzestup země, případně v „hrůzných“ číslech představují bídu a problémy jiných států nebo předchozího státního zřízení (v tomto případě období první republiky).

Textová část je výrazně ovlivněna dobovou rétorikou. Rysy typické pro politickou propagandu jsou patrné především v ostré kritice jiných typů státního zřízení a režimů a podtržení jejich největších slabin, záměrném zamlžování nebo překrucování historických událostí, vyzdvihování komunistického zřízení a všech jeho kladů a zdůrazňování potenciálních hrozeb ze strany nepřítele a nutnosti proti němu aktivně vystupovat. Problémy a nedostatky režimu jsou buď bagatelizovány nebo nejsou vůbec zmiňovány. Případné porážky a neúspěchy jsou často sváděny na *nepřátelské* a *zrádné síly* uvnitř státu (např. trockisté v Rusku, sociální demokraté a Židé v Německu apod.).

Cílem předkládané studie bylo upozornit na **téma politické propagandy v kartografických a historickokartografických dokumentech**, v českém prostředí dosud převážně opomíjené, a otevřít k němu případnou diskuzi. Nastíněné téma je i v evropském kontextu stále relativně nové a je třeba si uvědomit, že i česká a československá produkce oplývá velice zajímavým materiálem vhodným k dalšímu výzkumu a analýzám. Je jasně patrné, že pro všechny typy historickokartografických propagandistických atlasových děl (atlasy z období nacismu, komunismu, antikomunistické i další) byly a jsou v zásadě používány stále stejné nebo velice podobné metody, přestože se v některých rysech od sebe odlišují (například v důrazu na určitá témata nebo způsobu zasazení sledované problematiky do širšího historického kontextu).

Historický atlas revolučního hnutí jako československý zástupce tohoto typu atlasového díla je svým zaměřením, směřováním i nepokrytě proklamovanou komunistickou propagandou zcela poplatný době, ve které vznikl, tj. období 50. let, které byly bezpochyby nejtvrdějším desetiletím v celé čtyřicetileté éře komunistického Československa. Málokterý historický atlas z české (československé) produkce by bylo

možné i bez znalosti údajů o vydání a autorech tak dobře časově zařadit jako právě toto dílo, které je jako bezvýhradná apoteóza celého dějinného procesu „revolučního hnutí“ přímo prodchnuto společenským ovzduším doby, ve které vzniklo.

Jak tedy k tomuto atlasu v dnešní době přistupovat? Pocity při jeho prohlížení jsou nutně ambivalentní – na jednu stranu je odstrašujícím příkladem nekritického a tendenčního díla, které lze z pohledu současné historiografie jen těžko nazývat historickým, na druhou stranu mu nelze upřít velmi dobrou kvalitu kartografického zpracování a v tomto smyslu výrazný posun v československé historické kartografii. Současně nemůže být nejmenších pochyb o tom, že *Historický atlas revolučního hnutí* si zaslouží pozornost jako velice zajímavý dokument a pramen k poznání politické a společenské atmosféry první dekády komunistického režimu v Československu a její soudobé historické reflexe, navíc vypovídá o způsobech a nástrojích politické propagandy, které jsou obecně platné a uplatnitelné napříč všemi režimy.

Jitka Močíčková

Historical Atlas of the Revolutionary Movement – historical cartographic works as tools of political propaganda in 1950s Czechoslovakia

Political propaganda and its tools are currently very topical. Although the objectives and methods used for influencing the opinion of a wide circle of people often change, they are still very similar and still highly effective. Cartography plays a vital role in propaganda. Cartographic documents have often been used in various types of dictatorships and totalitarian regimes as a tool for consolidating power. One important type of cartographic work as propaganda is the historical atlas, which comes into contact with a wide section of society thanks to its use (these are often atlases intended for use in schools), and as such these types of work can have a long-term impact on the formation of the ideological world and values of their users.

Although many works of propaganda in text form of Czech and international provenance are well-known by the public and also reflected upon in academic literature, until now less attention has been paid to cartographic and historical cartographic works with ideological focus. In the Czech context, this issue remains secondary to subjects of greater interest to specialists. The study thus aims to introduce readers to the issue of historical atlases as propaganda, present the most important historical periods in which such works were produced to a greater extent (mainly in Nazi Germany and states with communist regimes), and in particular give an analysis and evaluation of the most important work of this type of Czechoslovak origin – *Historický atlas revolučního hnutí* / *The Historical Atlas of the Revolutionary Movement* (Prague, 1956 and 1959) – to describe the general and specific properties of historical atlases as propaganda. Also looked at are

the sources it was inspired by, contemporary reception of the work and its use in later academic literature.

This work demonstrates all the essential features typical for communist historical atlases from the perspective of both topic and time focus (revolutionary movements, the history of communism, economic and social issues, emphasis on the key role of the Soviet Union and communist parties, more extensive focus on the history of the 20th century, etc.). The accompanying text to the maps is also very significantly affected by the rhetoric of the time.

The Historical Atlas of the Revolutionary Movement is undoubtedly a fascinating source for finding out about the political and social atmosphere of the first decade of the communist regime in Czechoslovakia and its contemporary historical reflections, and furthermore tells us of the methods and tools of political propaganda which are generally applied and applicable across all regimes.